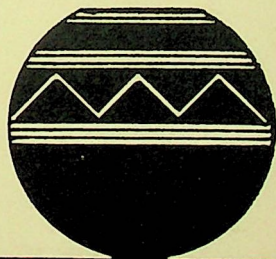

A. Claes

Alexandria

PERIODIEKE UITGAVE
(VERSCHIJNT DRIEMAANDELIJKS)
NIEUWE REEKS XV, 1. 1949.

koninklijke
geschied-en-oudheid-
kundige kring van de
antwerpsche kempen

Belangrijk bericht

De geachte achterblijvers van de betaling voor 1949 gelieven hun bijdrage te storten op postcheck nr 4728.31, Taxandria, Turnhout (R. Peeters).

75 fr. voor het onderwijzend personeel; 100 fr. voor de gewone leden; minstens 150 fr. voor de beschermende leden.

Mogen alle leden begrijpen wat het tegenwoordig kost om een Tijdschrift uitgeven. Zij ontvangen voor hun bijdrage meer dan zij betalen. 't Wordt een zware last voor de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van de Antwerpse Kempen. Dat de leden andere leden bij brengen om de onkosten te dekken. Het zal dienen om het Tijdschrift nog te verbeteren en te vergroten. Wij doen vooral beroep op de gemeentebesturen. Taxandria is niet enkel een Turnhouts werk, maar ook een algemene Kempische instelling. Zie de artikels van de vorige afleveringen.

Geen enkel Kempisch gemeentebestuur zou afzijdig mogen blijven. Het heeft immers ook een culturele plicht te volbrengen. Ons Tijdschrift kan ook nuttig voor hun volksbibliotheek dienen. De geschiedenis, de oudheidkunde, de heemkunde en de folklore van de Kempen verspreiden is de kennis bevoordelen en het volk meer voor zijn streek doen voelen.

Men kan langs andere leden om inschrijven of bij : Kunnik J. E. Jansen o. Prem, stadsarchivaris, voorzitter Turnhout. — E. H. J. Nuyts, aalmoezenier, secretaris, de Merodelei 189 Turnhout. — R. Peeters, schatbewaarder, Otterstraat 3, Turnhout. — A. Claes, Inspecteur L. O., bestuurslid, Oude Vaartstraat, 24 Turnhout. — Men zende hun het hierbijgevoegd Inschrijvingsbulletijn.

TAXANDRIA

Periodieke Uitgave (Verschijnt driemaandelijks)

— Nieuwe Reeks XV, 1, 1949. —

**GEDENKSCHRIFTEN
VAN DEN KONINKLIJ-
KEN GESCHIED- EN
OUDHEIDKUNDIGEN
KRING VAN DE ANT-
WERPSE KEMPEN**

DRUKK. G. CROLS-VERWILT BEGIJNENSTRAAT 44 TURNHOUT

Turnholto — Lovaniensia

II.

Deken Lambert Coomans en zijne getuigenis

door

Kanunnik Dr Henri de Vocht.

Professor aan de Hoogeschool van Leuven.

Zeer natuurlijk trok, in de laatste helft der vijftiende, en in de eerste der zestiende eeuw, het voorbeeld van Jaspar van Kinschot en de aanmoediging van bekenden en van stad- of landgenooten een groot aantal Turnhoutsche jongelingen naar de Hoogeschool, waartoe de welkome hulp der beurzen dikwijls aanleiding, of ten minste aansporing, gaf. Bovendien de universiteitsstudenten waren andere jonge krachten door een even machtig opwaarts streven bezielde; ongelukkigerwijze konden zij, zelfs niet met den milddadigen bijstand der beurzen, aan geen regelmatige studies denken, daar zij in het karig bestaan van ouders of naastbestaanden, moesten helpen voorzien. De schranderste onder hen traden in dienst bij een ontwikkelden man. Die kon hen opleiden in het spreken en schrijven der toen beschaafde taal, het Latijn. Zij werden hand-dienaars, *amanuenses*, die, als hunne meesters gasten ontvingen uit vreemde landen, met hen konden spreken, en de bevelen, in 't Latijn gegeven, konden verstaan en uitvoeren. Of wel bestond hun taak voornamelijk in het opteekenen van brieven die hun meester dicteerde, en het in 't zuiver schrijven, waarbij zij spoedig zeer vaardig werden in Cicero's taal onder de zorgvuldige verbetering van hunnen heer, dien zij doorgaans ook hielpen bij het overschrijven of vertalen van documenten en het verbeteren van drukkersproeven, en voor wien zij vaak boeken en boodschappen tot in verafgelegen landen gingen halen of brengen.

Voor al Leuven bood gelegenheid voor leergierige jongens om door ondervinding op den langen duur te verwerven wat aan gelukkiger makkers veel spoediger in de lessen werd aangeleerd. Er verbleven daar veel geestelijke dignitarissen en hoogleeraars die hulp noodig hadden, vooral de

jongeren die geen persoonlijk fortuin bezaten: wegens ontoereikende wedde moesten zij gedurende verschillende jaren in hun onderhoud voorzien door het herbergen van studenten van den adel of van den gegoeden stand, aan wien zij in hun huis het brood des geestes met dat des lichaams bezorgden; daarbij konden zij den bijstand van hardige en leergierige knapen best gebruiken. Dat was de ideale uitkomst voor Lambert Coomans, een volksjongen, te Turnhout omstreeks 1510, zeker vóór 1513, geboren. Wellicht door Jan Driedoens kwam hij te Leuven terecht bij den kempenaar Andreas van Gennep, te Baelen geboren (1), die er, na zijn studies, het ambt van gereesheer vervulde, maar die met hart en ziel aan de beoefening der oude talen hing. Vooral het Hebreuwsch bestudeerde hij met veel bijval, en was dus dubbel duurbaar aan zijnen geleerden landgenoot, den grooten godgeleerde, die zelf door een bevoegde bijbelstudie in de oorspronkelijke taal, de groote achterlijkheid van de gewijde wetenschap wilde verhelpen. Op het laatst van 1531 werd van Gennep tot opvolger benoemd van Jan van Campen als professor van 't Hebreuwsch in het College der Drie Tongen, en het was in die dagen dat Coomans bij hem zijnen intrek nam. Althans voor niet lang, want daar een vriend van Van Gennep en Driedoens, die te Rome verbleef, een jongen uit Nederland als dienaar verlangde, werd hem die nieuwe plaats aangeboden en, zooals te verwachten was, met gretigheid aanvaard. Die Roomsche vriend was Kardinaal Willem van Enckenvoirt, in 1460 te Mierlo geboren, die na zijn studies te Leuven, een betrekking vond aan het Pauselijk Hof, en als «procurator» voor de prinsen en de personaliteiten van de Burgondische Nederlanden in de Eeuwige Stad, sinds 1489 werkzaam was (2).

Zijn boezemvriend Adriaan VI had hem als *Datarius* benoemd, en hem tot Kardinaal verheven; sinds 1 October 1529 was hij tot Bisschop van Utrecht gekozen. Coomans haastte zich in zijnen dienst te treden, en bleef er over de twee jaren, tot aan den dood van den Kardinaal, op 19 Juli 1534. Daar de bedienden van den overleden Kerkvoogd niet in zijn testament waren bedacht, schonken hun de uitvoerders zijn kleederen en zijnen huisraad. Coomans ontving onder andere zaken, het dekkleed in rood zijden fluweel waarmede het muilnier van Paus Adriaan VI in paradetochten werd omhangen. Dat stuk nam Coomans mede naar zijn geboorteland, en bood het later aan de St. Pieterskerk van Turnhout aan, waar het, tot een koorkap vermaakt, als een gedenkstuk, zoowel van Coomans als van den Nederlandschen Paus, tot aan de Fran-

sche Omwenteling werd bewaard (3).

Na zijnen terugkeer in Brabant nam Coomans weer zijnen toevlucht tot zijnen beschermmer Andreas van Gennep, die hem aan zijnen collega Koenraad Wackers, *Goclenius*, leer-
raar van het Latijn in het Trilingue (4), aanbeval. Deze had juist van zijnen vriend Erasmus de opdracht gekregen eenen dienaar uit onze gewesten aan te werven en naar Bazel te zenden, daar een zijner twee *amanuenses*, Jan Clauthus, op een reis naar Engeland was gestorven, en de andere, Gilbert Cousin, van Nozeray, eene kanunnikdij had bekomen die hij wilde gaan bedienen (5). Ditmaal eischte de groote Man, tegen zijn gewoonte in, geen grondige kennis van het Latijn of welke andere geleerdheid ook, in den candidaat, maar enkel trouw en gediensdigheid. Op 10 Augustus 1535 zond Goclenius Coomans naar Bazel met eenen brief waarin hij verklaarde dat aanzienlijke mannen, en onder hen Andreas van Gennep, hem hadden verzekerd dat Lambertus door die twee vereischten uitmuntte, en dat hij aan den dienst reeds was gewend, daar hij meer dan twee jaren met grooten lof eenen anderen grijsaard had verzorgd, - namelijk Enckenvoirt, die als vier-en-zeventiger stierf (6). Goclenius voegde er nochtans bij dat hij geen verantwoordelijkheid op zich wilde nemen, en daarom den jongen man naar Erasmus zond zonder met hem een akkoord te hebben aangegaan; hij betaalde hem de leen- en ook de terugreis, zoo dat de candidaat vrij kon doorgezonden worden zoo hij niet behaagde, te meer daar de brieven van Erasmus schenen aan te duiden dat niet een, maar meer dienaars verlangd werden; inmiddels troostte zich Goclenius met de verzekering dat, zoo hij niemand vinden kon die de drie talen machtig was, hij toch iemand kon aanbevelen die alle gunst en vertrouwen zou waardig zijn (7).

Coomans vatte de reis naar Bazel aan op 10 Augustus 1535 met dien brief die, benevens andere mededeelingen, ook het nieuws verhaalde dat een Engelsch agent, Thomas Tebald, of Theobaldus, over het proces van Thomas Morus en over zijnen marteldood, juist te Leuven had aangebracht (8). Toen hij zijn doel bereikte was er reeds een Antwerpenaar aangekomen dien zijn bankier Erasmus Schets had gezonden. Aldus had de groote Humanist toen drie *amanuenses* tot Cousin vertrok. Hij maakte met de nieuw aangekomen jonge lieden niet aanstonds akkoord, alhoewel hij reeds op 2 September aan Goclenius berichtte dat Lambertus beviel: *Placet Lambertus quem misisti* (9); hetgeen groot genoege deed aan den Leuvenschen Latinist, die, op 28 September, den wensch uitdrukte dat de tevredenheid

zou mogen blijven duren (10). Die wensch ging in vervulling boven alle verwachting; de Antwerpsche candidaat verliet Bazel zeer spoedig, en toen Cousin op 13 October zijnen meester vaarwel zegde, was en bleef Coomans de eenige dienaar, alhoewel Erasmus met vreugde Cousin zou hebben zien terugkeeren, daar hij met de landstaal en het Fransch beter bekend was dan de Turnhouten. Deze stond gedurende den winter van 1535-1536 den grooten geleerde bij, en verzorgde hem toen de gewrichtsontsteking en de *chiragra* hem vreeslijk kwelden, en vaak voor dagen aan 't bed kluisterden (11). Ook sprak Erasmus zijne hooge tevredenheid uit aan vrienden en bekenden: «Niemand heb ik in mijnen dienst genomen», schreef hij aan Cousin, «tenzij Lambertus, eenen jongeling van uitmuntende zeden, die het mij allergemakkelijkst maakt door zijner kamerdiens» (12). Een brief aan den Bazelscher professor Bonifacius Amerbach brengt een kijkje in de intimiteit waarin meester en dienaar leefden: «de brij», schreef Erasmus aan zijnen boezemvriend, «waarmede u mij wenschte te behagen, heeft enkel aan Lambertus gesmaakt, in wiens naam ik u, o beste der brijmakers, *Pultificum optime*, nu bedank, daar hij te veel werk heeft om u zelf te schrijven» (13). Omstreeks den zelfden tijd, op 12 Februari 1536, stelde Erasmus zijn laatste testament op en vermaakte aan Coomans twee honderd goudguldens ingeval hij hem tot aan zijnen dood zou bijstaan: *Lamberto famulo, si mihi morienti adfuerit, ducentos florenos aureos, nisi ego vivus et hanc summan numeraro* (14).

Na tevergeefs gehoopt te hebben op wat beterschap, hetgeen hem zou toelaten voor een tijdje naar 't katholieke Besançon te trekken vóór hij naar Brabant voor goed zou verhuizen (15), verslechterte Erasmus in Maart: bij de *chiragra* kwam de *profluvium ventris* waardoor hij allen eetlust verloor. In zijne laatste brieven gewaagt hij van zijn naderende einde; aan den zieken Pierre Viterius, — aan wien hij een leegaat naliet, — raadde hij aan niet vóór hem te sterven, daar hij er door zou verliezen (16). Aan Tiedeman Giese, — in zijnen voorlaatsten brief, — verontschuldigt hij zijn kort antwoord: hij is gedwongen af te zien *ab omni studiorum commercio, sine quibus*, schrijft hij, *mihi vita foret injucunda etiamsi recte valerem*; en hij bidt zijnen vriend: *saltem veniam dabis morienti* (17). Na een twintig dagen tobben met den buikloop, ontsliep hij een weinig na middernacht, tusschen 10 en 11 Juli, in de armen van Lambertus, die van de stervende lippen de steeds herhaalde bede overnam: *O Mater Dei, memento mei!*

Na de dood van zijnen geliefden meester, stelde zich Coomans ten dienste van de testamentuitvoerders, Bonifacius Amerbach, hoogleeraar, benevens Nicolaas Bischoff en Jerroon Froben, twee drukkers van Bazel; bij den laatste woonde hij met Erasmus in.

Gedurende dezes lange kwijnen had hij zorg gedragen voor al wat hem toebehoorde of betrof, en hem bijgestaan in het opleekenen van al wat hij bezat. Van zijne hand is het afschrift van eene lijst van de gouden, zilveren en tinnen voorwerpen, meestal geschenken van vrienden en beschermers, alsmede van zijn linnen, zijne kleederen en zijnen huisraad, welke documenten nog berusten in den «Sammelband» der erfenis in de Universiteits-bibliotheek van Bazel; zij vertoonen aantekeningen van Erasmus, van Coomans en van eenen Jan Angelus Odon, aangaande de beschikking die er over werd genomen in het leven, alsook die der uitvoerders na den dood (18). Coomans maakte ook eene lijst op der boeken die Erasmus aan John a Lasco, een Poolsch edelman, had verkocht (19): onder hen is de *De Ecclesiastica Doctrina Libri IV* van Joannes Driedoens (20).

Daar er nog aanzienlijke sommen gelds in de handen berustten van Goclenius, te Leuven, en in die van den bankier Schets, te Antwerpen, werd Lambertus van wege de uitvoerders naar Brabant om inlichtingen gezonden. Aan den Leuvenschen professor was reeds sinds jaren de opdracht gegeven over het hem toevertrouwde bedrag te beschikken naar Erasmus' voorschrift, zonder aan iemand rekenschap schuldig te zijn (21). Schets daarentegen gaf verantwoording over wat hij gedurende verschillende jaren had ontvangen aan giften van Engelsche beschermers, en aan pensioenen ten laste van de Kentsche parochie Aldington en van de Kortrijksche kanunnikdij (22). Bij zijnen terugkeer naar Bazel werd eindelijk aan Coomans verlof gegeven, en werden hem tweehonderd goudguldens aangeboden die hem door het testament geschonken waren, benevens twee en dertig Rijns-guldens voor de weken dat Erasmus hem zijn wedde, — een Rijns gulden per week boven kost en inwoon, — niet had betaald. Voorzichtigheidshalve wenschte Lambertus zich niet met die som op reis te begeven, en men verleende hem diensvolgens de noodige macht om hem die 232 guldens door Schets te doen betalen, van de 912 die bij hem op Erasmus' tegoed stonden (23). De som werd nog in Augustus aan Coomans ter hand gesteld, terwijl de overblijvende 680 guldens op de «Herbstmesse» te Frankfort aan de uitvoerders werden toegeteld.

Dank aan het ontvangen bedrag, begon Coomans onver-

wijld zijne studiën te Leuven volgens het inzicht zijns meesters, die aan zijnen trouwen dienaar de middelen had willen verzekeren om zich tot het priesterambt te bereiden, terwijl hij haast niets naliet aan Cousin of andere *umanuenses* die reeds een kostwinning hadden gevonden. De nieuwe student nam zijnen intrek bij zijnen beschermer Andreas van Gennep, Balenus, en legde zich toe op de taalstudie in het *Trilingue*, alsook op de Wijsbegeerte en de Godgeleerdheid. Gedurende den volgenden winter leed hij veel aan de vierdaagsche koorts, waarbij zijn gastheer hem de liefderijkste zorgen toediende. In de rustige dagen die op zijnen drukken tijd volgden, vond hij dat hij bij den wisselkoers van het ontvangen geld een merkelyk verlies had geleden, daar de goudguldens die Schets hem betaald had, enkel gerekend werden aan acht en twintig Brabantsche stuivers ieder, terwijl diezelfde munt negen en twintig stuivers gold in Duitschland. Ook had men hem niet betaald voor de reis naar Bazel, alhoewel hij die op last der uitvoerders had ondernomen. Hij schreef derhalve op 11 Maart 1537 eenen brief aan Bonifacius Amerbach: «Hij had,» zegde hij, «tot dan toe nog niets laten weten: sinds hij Bazel had verlaten, lijdend als hij den ganschen winter was geweest aan de *febris quartana* en aan andere ongemakken, voortspruitend uit eene ziekte die hij of te Bazel, ofwel op de reis had opgedaan. Nu was hij beter, en kon hij de studies hervatten, waaraan het nu mogelijk was zich geheel te wijden, dank aan de weldaad van den uitmuntenden Erasmus, hetgeen hij ook vast besloten was te doen zoolang het hem nagelaten geld zijnen geest kon voeden, en hij daardoor wat geleerdheid kon verwerven. Daarom bedankte hij den goeden God hem tot dien man te hebben geleid die hem nu overvloedig de middelen verschafte en ook het voorbeeld had gegeven, tot de studie. Daarom zal hij nooit de goedhartigheid vergeten van zijnen uitmuntenden en allordeugdzaamsten meester: *optimi et sanctissimi viri*; zoo hij hem helpen kon zou hij het nog doen, ja, op gevaar van zijn leven!

«Voorzeker», — zoo schreef hij, — «heeft thans Erasmus mijne hulp niet langer meer noodig, daar de Heer zijne ziel in de verblijfplaats der gelukzaligen heeft opgenomen, waar zij nu de gewenschte rust geniet. En toch kan ik niet anders dan de dood van dien man beweenen, en voor hem bidden, en naar de maat van mijne krachten zijne gedachtenis door lofprijzingen verheerlijken: *memoria illius laudibus a me celebratur pro viribus*».

«Ik dank U ook», — zoo gaat hij voort aan Amerbach, — «voor de zorg die u droegt mij van Erasmus' wege de 232

goudguldens te bezorgen, en voor al uwe overige goedheid. Nochlans heb ik enkel zilvermunt ontvangen, en de goudguldens werden niet volgens de waarde gerekend, aan 29 stuivers, maar enkel aan 28. Ik wensch derhalve eene bijlage voor de 200 goudguldens door Erasmus vermaakt; de 32, die in het testament niet vermeld zijn, werden betaald voor de weken dat ik in Erasmus' dienst was, en u zelf hebt in zooveel goudguldens het getal herleid der ponden van twintig blafferds, een voor elke week die ik met hem samen leefde, boven kost en inwoon. Wil U zoo goed zijn dat te bedenken: het is gemakkelijk te rekenen, beginnende met September tot den laatsten levensdag van Erasmus (24). Dat September zou moeten medeggeteld worden, daar wil ik niet op aandringen, hoewel hij mij in die maand maar eenmaal twintig blafferds heeft betaald, al beloofde hij er zooveel voor elke week».

«Wat de reis naar Brabant betreft in uwen naam ondernomen, die laat ik aan uw eigen oordeel over, daar Erasmus mij steeds uwe openhartigheid en uwe rechtschapenheid heeft aangeprezen, en mij den raad gaf uwe vriendschap trachten te verwerven: ik stel mij daarom heelemaal in uwe handen; eenvoudig man, ben ik u toch volkomen verkleefd; alhoewel nog ongeletterd, bewonder ik de geleerden en vereer ik de vrienden; gering aan fortuin, ben ik toch open en gedienslig voor u, mijn vriend, aan wiens goedheid ik alles verschuldigd beken te wezen. Leuven in het huis van den Hebrceuwtschen professor, 11 Maart 1537.

Lambertus Coomans
Laatsten dienaar van uwen hoogst verkleefden
Erasmus van Rotterdam» (25)

Op den zelfden dag schreef Coomans met meer openhartigheid aan Jeroom Froben (26), in wiens huis hij met Erasmus tien maanden had gewoond (27). Hij dankte hem voor al de goedheid die hij van hem had mogen genieten: en spreekt vervolgens zijne verwondering uit dat Bonifacius Amerbach van hem een nieuw kwijtschrift verlangt voor de 200 goudguldens, zooals hij van Goclenius heeft vernomen. «Ik had reeds een gegeven», schrijft hij, «aan de bedienden van Erasmus Schets, die het te Frankfort aan u moesten overhandigen. Wellicht wordt er van mij een ander verlangd voor het geld dat ik, in Augustus 1536, boven de gemelde som, van Schets heb ontvangen. Voor die som zelf heb ik geen goudguldens ontvangen volgens Brabantsche waarde, maar volgens die van Duitschland ter oorzaak van den wisselkoers. Ik zend nu eenen nieuwer kwijtbrief, en daarboven eene opgave van wat nog te betalen blijft; want

er was overeen gekomen dat er voor elken goudgulden een stuiver of een blafferd moest bijgevoegd worden volgens den wensch van Erasmus: ik hoop die nog te ontvangen, zoowel als het loon voor de reis naar Brabant en terug: ik verwacht dat men mij daarvoor niet minder zal betalen dan Erasmus het deed; en die gaf mij alle weken een pond, of twintig blafferds, boven kost en inwoon. Ik heb alzoo eene maand dienst gedaan, naar Antwerpen reizend en terugkeerende. Liefst zou ik uit genegenheid voor u gewerkt hebben; edoch ik kan niet nalaten ootmoedig de vierponden te vragen, op gevaar af van ondankebaar te schijnen. Ik ben altijd zoo edelmoedig door Erasmus behandeld geworden. Wat kan ik nu wel zeggen over de mildheid van dien uitmuntenden en allerdeugdzaamsten man, door wien, boven alle verdienste en alle hoop, zooveel goed aan mij, eenen nietigen mensch, — *homini sane nihili*, — in allen overvloed toekomt? Ik zoek naar een middel om mijne dankbaarheid te bewijzen, naar eene gelegenheid om te toonen wat ik al niet doen zou voor den alleredelmoedigsten Erasmus. Zoo het den Heer behaagt hem aan ons, stervelingen, te ontnemen, moet het aan ons ook wel behagen. Weenen of klagen baat niet: zonder twijfel zal ik niet ondankebaar zijn ingeval ik voor den afgestorvene bid, en zijne gedachtenis met al mijne krachten loof en prijs.

«Feitelijk heb ik alles aan Erasmus verloren; ik heb dit jaar ook veel aan de vierdaagsche koorts geleden, en zou toch zoo graag studeeren. Daartoe heb ik boeken en geld nodig. Ook bid ik u eenen Antwerpschen of Leuvenschen boekhandelaar last te geven mij zulke werken als die van Erasmus, Cicero of Plinius, tegen vermindering, — *non aseo magni*, — te willen verkoopen; ik zou zelfs voor het ingesloten kwietschrift liever in boeken betaald worden dan in geld. Ik groet uwe echtgenote en uwe kinderen. Daar ik hier goed bevriend ben met Goclenius, bid ik u aan hem de brieven en het overige voor mij bestemd te laten geworden. «Lambertus Comannus ultimus famulus Erasmi Rot.» (28).

Lambertus comannus propria manu

Het bijliggend kwijtschrift verklaart dat «*Lambertus Comannus*» in Augustus 1536 te Antwerpen uit de handen van Erasmus Schets, voor rekening van Bonifacius Amerbach, Jeroom Froben en Nicolas Bischoff, uitvoerders van Erasmus' testament ontvangen heeft de som van twee honderd goudguldens voor het aan hem vermaakt legaat, en twee-en-aertig deutsche goudguldens, die hem als loon verschuldigd waren. Daar echter de deutsche goudguldens in Brabant 29 stuivers geldt en zeker gold toen Erasmus die som vermaakte, doet hij opmerken dat hem nog acht goudguldens voor het legaat en den loon verschuldigd zijn; hij bekent dat bedrag van de uitvoerders ontvangen te hebben op Maart 11, 1537.

Voorts getuigt hij eveneens ontvangen te hebben voor zijn heen- en terugreizen naar Brabant, wegens de zaken van Erasmus' erfenis, op last der voormelde uitvoerders, de som van vier Bazelsche ponden: 11 Maart 1537; «*Ita testor Lambertus Comanus*» (29).

In overeenkomst met dat verzoek overhandigde Nicolaas Bischoff op de Frankfortsche «Messe», 15 September 1537, de som van tien goudguldens aan Rutger Rescius, Griekschon Professor van het Leuvensch Truïngue (33), met de bede ze te doen geworden aan Lambert Coomans in den naam van Erasmus, zaliger gedachtenis (31).

* * *

Daar de academische documenten en de kronijken der zestiende eeuw van de Universiteit van Leuven grootendeels verloren zijn gegaan, is het niet mogelijk juist aan te duiden hoe lang Coomans bleef studeeren. Zonder twiifel kwamen hem zijne vroegere wederwaardigheden en zijn intieme omgang met twee aanzienlijke personages, goed te stude, en kon hij na zijne priesterwijding eene aanstelling bekomen in de St. Pieterskerk van zijne geboorteplaats. Hij werd er kanunnik, en hij volgde er, in 1559, Laurentius Barlaeus als deken op. Hij bestuurde parochie en kapittel gedurende de vreselijke jaren toen de Calvinisten en opstandelingen van allen aard voortdurend aan Kerk en geloof moeilijkheden berokkenden, die in Augustus 1566 tot eene woeste beeldstormerij oversloegen (32). Zelfs de innerlijke toestand van de kleine gemeente aan zijne zorg toevertrouwd veroorzaakte hem menig bezwaar en bitteren kommer: een der kanunniken, Jonker Henri Moermans, of van Beersse, werd een apostaat (33); de kapelanen twistten onophoudend; beden en belastingen werden alle jaren drukken-der, en nochtans waren alle inkomsten allernoodigst voor

het herstellen der verwoeste kerk en het lenigen der onheilen die de bevolking teisterden. Veel goeds stichtte hij door zijn wijs beleid en zijn herderlijke zorg in de hachelijke toestanden, welke hij verlichtte met, in den geest der Kerk, de leeringen en voorschriften van het Concilie van Trente te doen kennen en uitvoeren. Onder zijn bestuur werd Turnhout in het bisdom Antwerpen ingelijfd. Hij stierf in 1583, na de zeventig overschreden te hebben — *septuagenarius major* — en werd waardig opgevolgd door den voorbeeldigen Lucas Laurentii (1583-1598) (34).

* *

Geheel zijn leven lang is Coomans de belofte indachtig gebleven die hij in zijne brieven aan Amerbach en Froben uitsprak, dat hij de eer van Erasmus naar de maat van zijn krachten overal zou handhaven. Het was geen gemakkelijke taak, daar zijn meester veel kwaad had gegispt, en veel huichelaars en bedriegers had ontmaskerd in zijne geschriften. Uit weerwraak werden deze door velen aangezien, niet enkel als vijandig voor de Katholieken, maar zelfs als de aanleiding en de oorzaak van het Lutheranisme en van den opstand der Protestanten tegen Kerk en geloof. Inderdaad had hij onmeedoogend, doch zonder namen te noemen, de kwalen afgeschilderd waaronder de Kerk leed door het losbandig leven van hen die het voorbeeld aan anderen moesten geven: dat hadden ook veel anderen gedaan; dat deed, bijvoorbeeld, Jan van Ruysbroeck vóór hem; dat deed, in zijne dagen, zijn vriend en *alter ego*, de heilige bloedgetuige Thomas More (35); dat deed nog lang na hem, de doorluchtige Bisschop van Roermond en van Gent, Willem Lindanus (36). Deze werden om hunne afkeuring geloofd. Erasmus werd er om gelaakt en gehaat, omdat hij de kwalen met een bits realisme als gek en onzinnig wist voor te stellen. Sommige zijner geschriften zijn zelfs op den Index der Verboden Boeken gezet, — niet omdat zij slechtheid of onwaarheden bevatten, maar omdat zij het kwaad bestrijden dat onder fatsoenlijke menschen, en zeker niet in 't bijzijn van onschuldige kinderen, mag vernoemd worden, — juist zooals men sommige gerechtszaken enkel met gesloten deuren behandelt. Dat alles kwam als koren op den molen der Gereformeerden, die den Grooten Man als hun grooten voorstander vereerden, terwijl de Katholieken, — tot op onze dagen nog, — hem als verderfelijk en kettersch brandmerken. Een schijnbewijs was, voor hen, zijn dood te Bazél, waar alle openlijke belijdenis van den Katholieken godsdienst

sinds eenige jaren was onmogelijk gemaakt; hij was daar ontslapen, zoo zegde men, «sine lux, sine crux, sine Deus»: zonder kruis of waskaars, en zonder den bijstand van een priester. Een bijna gelijktijdig verslag over Erasmus' dood werd gezonden aan Johannes Coelaeus, kanunnik van Meissen, in dienst bij den Hertog George van Saksen (37), door eenen vriend die toen juist in Bazel was. In een afschrift van dien brief (38) wordt als schrijver aangegeven Henri Stromer, een geneesheer en raadslid te Leipzig (39). De brief bewijst dat de berichtgever *niet* bij het sterven tegenwoordig was; als Erasmus' laatste woorden worden aangegeven: «O Iesu, fili Dei, miserere mei; misericordias Domini et iudicium cantabo»; de zieltogende herhaalde ze dikwijls, en toonde daardoor zijn christelijk gemoed, *animum vere Christianum* (40). Dat bij dit verslag geen priester vermeld is, kan niet als bewijs aangezien worden dat Erasmus in zijn ziekte niet is bezocht en geholpen geworden door een zijner talrijke vrienden: onder de geestelijkheid (41), — evenmin als men besluiten kan dat hij geen geneeskundige zorg heeft genoten, omdat er nergens sprake is van den arts. Van zijne innige gehechtheid aan Kerk en geloof en van zijne ernstige Katholieke godsvrucht zijn er overvloedige en onbetwifelbare uitingen te vinden in zijne werken en in zijne brieven, vooral in diegenen die van zijne laatste jaren en maanden dagteekenen. Nochtans gaf men doorgaans den voorkeur aan de vijandige geruchten die over zijn afsterven werden verspreid; en het verslag aan Stromer toegeschreven, dat als een omzendbrief aan vrienden en bekenden schijnt opgeval, versterkte den slechten indruk door den voorzichtigen, onpartijdigen toon waarop alles wordt verhaald. De uitlatingen van Beatus Rhenanus, eenige weken later, die vooral het menschenlijke in het lijden en sterven van zijnen vriend afschetste, brachten een verwarring dan klaarheid in de duistere zaak (42).

Het gaf aanleiding tot de traditie der Protestantsche biographen, die, in plaats van Erasmus' verscheiden voor te stellen zooals het gebeurd was, het verhaalden zooals zij het zich wenschten: niet enkel werd alles verzwegen wat maar als een teeken van zijne Katholieke gezindheid kon worden aangezien; men durfde verzekeren dat Erasmus ontslapen was zonder eenige der «Roomsche ceremonien» (43). Sommigen gingen zelfs zoo ver dat zij bevestigden dat hij gestorven was «zonder een enkel gebed tot de Maagd Maria, of tot een der andere heiligen die de Kerk van Rome aan hare volgelingen met eenen bijgeloovigen eerbied leert beschouwen» (44).

Het valt niet te verwonderen dat ook menige Katholieke levensbeschrijvers in dien zin de laatste oogenblikken van den Grooten Man hebben voorgesteld (45). Nog in 1929 bevestigde een hoogstaand Katholiek dignitaris, in eene voordracht te Luik gehouden, dat de droeve dood van Erasmus, — beroofd als hij was van allen troost van den Roomschen godsdienst, en door iedereen gehaat en veracht, — mag aangezien worden als eene welverdiende straf voor zijne hartelooze aanvallen op al wat deugdzaam en geloovig is; en hij gaf als besluit: «c'est la mort qui révèle ce que fut la vie» (46).

Tegenstrijdig met die voorstelling van Erasmus' afsterven, oogenschijnlijk door haat of partijzucht ingegeven, is er maar ééne getuigenis, die van den deken van het Turnhoutsch Kapittel; maar die getuigenis is doorslaand daar hij de eenige was die bij dat afsterven tegenwoordig was. Al is zij niet door hem neergeschreven en bezegeld, staat zij nochtans rotsvast in de geschiedenis, want zij werd opgehoekt vóór 1639 door een zijner opvolgers, Dekan Carolus Gevartius, *Juris Consultus*, in zijn *Decanorum. Brevis Catalogus* (47), dat in de archieven van de stad Turnhout berust. Hij noemt als zegsman «*D. Carolus Viruli*» een kanunnik van Turnhout (48), die Coomans goed had gekend; deze heeft aan hem en veel anderen dikwijls bevestigd dat Erasmus, in zijne armen rustend, met deze woorden op de 'nooden te Bazel is gestorven: «O Mater Dei, Memento mei»; Moeder Gods, gedenk u mijner; — waardoor hij den eerbied voor de Moeder Maagd betuigde die aan Katholicken eigen is. Luidens zijn grafzerk in St. Pieter, stierf Carolus Viruli den 15 Januari 1620 als negentiger, na het jubileum n's kanunnik gevierd te hebben (49): hij maakte dus zeker in 1570 reeds deel uit van het Kapittel, en moet ruim dertien jaar Coomans als deken hebben gehad. Carolus Gevartius, eer. inhooring van Turnhout (50), was zonder twijfel reeds bevriend met Viruli vóór hij, in 1611, een kanunnikdij verkreeg: hij heeft in alle geval negen jaar met hem als «*confrater*» geleefd; in 1645 verliet hij Turnhout, waar hij sinds 1632 deken was, om dezelfde waardigheid te gaan bekleeden te Lier; hij overleed daar op 25 Maart 1654 (51).

* * *

Coomans' degelijk vastgestelde getuigenis is van 't grootste belang voor de geschiedenis der geleerdheid en die der Kerk; — want het geldt hier geen gewoon persoon, maar wel een der befaamdste mannen die ooit geleefd hebben, en het gaat

over een punt, waarover reeds gedurende vierhonderd jaren wordt getwist; het is ontegensprekelijk van het hoogste belang een man zooals Erasmus te mogen aanstippen als een bondgenoot, in plaats als een vijand; — en hem aan te zien, niet als eenen bestrijder, maar als eenen spitsbroeder.

In 1644 vermeldde ook Joannes van Hoybergen, prior van Corsendonck (1642-1647), in zijne nota's op Joannes Latomus' *Corsendonca* de verklaring medegedeeld door geloofwaardige personen die ze meermaals uit Coomans' mond hadden gehoord (52). In latere jaren schijnt ze enkel gekend te zijn geweest door een M. L. van Gorkom (53), of een W. Fr. van Genechten (54), bij hun studie van de geschiedenis van Turnhout.

Het was de eerste Rector der heropgerichte Leuvensche Hoogeschool, Mgr. P. F. - X, de Ram, die de aandacht op Coomans en zijne getuigenis trok en er het groot belang van deed uitkomen in een artikel dat in 1842 in het *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique* (55) en in het Jaarboek der Universiteit voor 1852 verscheen (56). De levensbeschrijvers, zelfs de Katholieke, aan den ouden sleur gewoon, deden alsof zij die getuigenis niet kenden of niet schatten, bevreesd als zij waren ter wille der waarheid tegen het algemeen gevoelen in te gaan (57). Na den langsten nacht daagt toch eens de ochtend. Toen, twee jaren geleden, eene reeks *Miscellanea* aan Kardinaal Giovanni Mercati, Bibliothecaris en Archivaris van het Vatikaan, bij zijnen tachtigsten verjaardag werden aangeboden, schreef een Spaansche Jezuïet, Ricardo G. Villoslada, als bijdrage, *La Meurte de Erasmo* (58), waarin hij de getuigenis van Coomans, door de Ram voorgesteld, weer voor de oogen der geleerde wereld houdt, met eenige uittreksels uit de laatste brieven van den Grooten Man, en de verklaring van Frederik Nausca, Eustachius de Chapuys, en andere vrienden, die den gang der zaken best kenden (19); dat alles brengt hem tot de slotsom dat de dood van Erasmus stichtend was: *verdaderamente santa*.

Langzaam maar zeker komt zoo de waarheid tot haar recht, en leidt de grondige studie der feiten tot het besluit dat de man, die zoolang werd verguisd, en die vaak nog wordt verguisd, mag en moet aangezien worden als een der voornaamste bewerkers van den omzwaai in de gedachten die, onder anderen, tot het voorbereiden van het Concilie van Trente leidden, - waarvoor juist Paul III den ouden Humanist met de mooiste aanbiedingen naar Rome trachtte te trekken. Die beteekenis van Erasmus' leven en streven

werd reeds door klaarzienden in zijnen tijd gevoeld. Toen op 't laatst van December 1536 Pieter Lefèvre, *Faber.* met Franciscus Xaverius en zeven andere gezellen, op hunne pelgrimsreis van Parijs naar Venetië, waar Ignatius van Loyola hen verwachtte om het Gezelschap van Jezus te stichten (60), te Bazel kwamen, gingen zij nederknielen en bidden op het graf van den Grooten Humanist, — zooals een hunner, Simon Rodriguez, het in zijn dagboek aantekende: — aldus het Verleden aan de Toekomst schakelend, en den pas overleden Geleerden Gisper met den geestdriftigen Ophouwenden Hervormer als samen Coppelend.

* * *

In diepe vereering van den stadgenoot die over het stichtelijk verscheiden van den bewonderden Humanist getuigenis aflegde (61), heeft schrijver dezes, door de hier voor het allereerst besproken documenten, willen aantoonen dat die verblijdende getuigenis van Coomans zich niet bij het laatste levensuurtje van zijnen meester beperkt, maar zich uitstrekt over de lange maanden die hij met hem in de eenzaamheid van de verlaten ziekenkamer doorbracht; ja zelfs zich veel verder uitbreidt, daar, dank aan het milde legaat en aan den invloed van 't goede voorbeeld in Erasmus' dienst genoten, de Kerk, in die droeve tijden, verrijkt werd met eeren priester volgens het Hart van den Heer.

Leuven, Augustus 1948.

NOTA'S

- (1) Hij werd op het matriculatieregister ingeschreven op Mei 27, 1516 : Andreas de ghenep de balen : *Liber Intitulorum Tertius Universitatis Lovaniensis* (= Liblct. III), 221 v. Vgl. F. Nève, *Memoire... sur le Collège des trois Langues* : Bruxelles, 1856 : 245-247; H. de Vocht, *Litterae ad Franciscum Cranefeldium* 1522-28 : Leuven, 1928 (= *Cran.*), 663; H. de Vocht, *Monumenta Humanistica Lovaniensia* : Leuven, 1934 (= *MonHl*) 416.
- (2) *Cran.*, 386-388; *Annuaire de l'Université de Louvain* = *ULAnn.*, 1867 : 345-356; J. Schmidlin, *Geschichte der S. Maria Anima in Rom* : Freiburg 1906 : 246-293 &c.
- (3) M.L. van Gorkom, *Beschryvinge... van Turuhout* : Mechelen, 1789 (= *Gorkom*) : 83.
- (4) *Cran.*, 245-249.

- (5) H. de Vocht, *The Latest Contributions to Erasmus' Correspondence*, in *Englische Studien*, XL : Leizig, 1909 : 381 ; MonHL. 48-51.
- (6) P.S. & H.M. Allen, *Opus Epistolarium Des. Erasmi Roterdami : Oxford, 1906-1947* (= ALLEN : verwijzing naar nummers der brieven) : XI, 3037, 11. 13-19.
- (7) Allen, XI, 3037, 11. 19-32.
- (8) Allen, XI, 3037, 11. 33-34 ; H ; de Vocht, *Acta Thomae Mori : Louvain, 1947* (ActMori) : 23-24.
- (9) Allen, XI, 3052, 11. 19-20.
- (10) Allen, XI, 3061, 1. 17.
- (11) Allen, XI, 3095, 11. 1, vlg., 22, vlg.
- (12) Allen, XI, 3104, 11. 27-29.
- (13) Allen, XI, 3097.
- (14) Allen, XI, Append. XXV, 11. 19-20.
- (15) In dat geval zou Gilbert hem van grooten dienst zijn daar Lambert geen Fransch kon : *alter famulus nescit Gallice* : Allen, XI, 3122, 11. 13-15. Erasmus had gehoopt dat Gilbert hem wat wijn zou aanbrengen ; op het einde van Maart liet Lambert nog een bundel brieven voor vrienden aan hem toekomen : XI, 3115, 11. 4, 49, vlg.
- (16) Allen, XI, 3106, 11. 12-13, 3109, 11 9-11.
- (17) Allen, XI, 3126, 11 4-7.
- (18) Die lijvige « Sammelband », hier en in de volgende bladzijden aangeduid als *ERERF.*, draagt als volgnummer C. VIa 71 ; de hier bedoelde lijsten bevinden zich op bl. 2-10.
- (19) *ERERF.* ; 39 r-44 v ; H. Dalton, *Lasciana* : Berlijn, 1898 : 20, 97, 100, 111, 151-54.
- (20) *ERERF.*, 41 r. ; vlg. H. de Jongh, *L'ancienne Faculté de Louvain... 1432-1540* : Leuven 1911. (= de Jongh).
Het boek kwam van de pers in 1533 : X. Nijhoff en M.E. Kronenberg, *Nederlandsche Bibliographie*, 's Gravenhage, 1923 : I n° 744.
- (21) H. de Vocht, *Les Relations d'Erasmus avec l'Université de Louvain*, in *ULAnn.*, 1936-39 : 98-99.
- (22) J. Försterman & O. Günther, *Briefe an Desiderius Erasmus von Rotterdam* : Leipzig, 1904 : 346-348.
- (23) *ERERF.*, 47 r, v.
- (24) Voor de 45 weken, aan 20 blafferds, komt het tot 900 blafferds, wat gelijk stond met 32 goudguldens, elk aan 28 stuivers.
- (25) *Lamberlus Commannus Postremus Famulus D. Erasmi Roter. Tibi Deuinctissi.* — Het adres luidt : *Optimo Viro Bonifacio Amerbachio, Juris Professori Doctissimo Basilae.* — *ERERF.*, 91-92.
- (26) Befaamde drukker van Bazel : Allen, III, 903, 1 2.
- (27) Proben's huis *Zum Luft*, in de *Bäumleingasse, 18*, bestaat heden nog : Erasmus' woonkamer is tot een museum ingericht.
- (28) *ERERF.*, 87-88.
- (29) *ERERF.*, 89 r.
- (30) Rutger Rescius, Grieksch professor bezat eene drukkerij te

- Leuven, en bezocht, uit hoofde van zijn ambacht, de Frankfortsche markt : *CRAN.*, 413-415.
- (31) *ERERF.*, 90 r.
- (32) J.E. Jansen. *Turnhout en de Kempen* : Turnhout, 1946 (= *Turnkemp.*), 123, vlg. : Gorkom. 127 vlg. ; *Turn.*, 203, vlg.
- (33) *Turnkemp.*, 119.
- (34) *Cors.*, 65 ; Gorkom, 82-83 ; Th. I. Welvaerts, *Geschiedenis van Corsendonk* : Turnhout, 1880 (= Welvaerts) : II, 205 ; *Turn.*, I, 202, II, 103-104 ; *Turnkemp.*, 130-131.
- (35) *Actmori.*, 80-81.
- (36) G. Brom, *Twee geschriften van... Wilhelmus Lindanus 1578-79*, in *Public. de la Soc. Hist.... dans le Duché de Limbourg* : Maastricht, 1892.
- (37) Vgl. Allen, VIII, 1863.
- (38) Het dagteekent uit de XVIIe eeuw en berust in de bibliotheek van Gotha : A. Horawitz, *Erasmiana II* (in *Sitzungsberichte der ...Academi* : Weenen, 1880 : XCV) : 608-9 ; het heeft — den onjuisten — datum, 11 Juli 1536, en is gericht tot Georg Spalatinus (vgl. Allen, II, 501).
- (39) Vgl. Allen, II, 578.
- (40) Vgl. P.F.-X. de Ram, *Séjour d'Erasmus à Bale* : *Ulan.*, 1853, 253-57 ; Allen, XI, 3134 (II. 21-24).
- (41) Vele der priesters en kanunniken, die uit Bazel omstreeks 1528 verdreven werden, bewoonden het naburige Freiburg, waar Erasmus jaren lang met hen omging. Zijn vriend, Joannes Brigoicus, professor van de Godgeleerdheid, die er bij gelegenheid zijne biecht had gehoord, schreef op 27 Juli 1536, dat hij hem graag nog eens bezocht zou hebben, toen het nieuws van zijn afsterven hem bereikte : *ERERF.*, 77.
- (42) In Augustus 1536 schreef Beatus Rhenanus in een levensbericht van Erasmus dat hij wel verzuchtingen uitte van tijd tot tijd, doch dat hij met geduldigheid den dood tegemoet zag ; dat hij hem als een ingang tot een beter leven aanzag, waardoor hij de nog levenden enkel voor een kort poosje voorafging : Allen, I, blz. 53-54.
- (43) Bij voorbeeld, de levensbeschrijvingen door A. Müller (Hamburg, 1828) : 375 ; H. Martin (Amsterdam, 1870) : 172 ; R.B. Drummond (London, 1873) : II, 337 ; E. Emerton (New-York, 1899) : 458-59 ; E.F.H. Capey (London, 1902) : 184 ; enz.
- (44) A.R. Pennington, *The Life and Character of Erasmus* : London, 1875 : 365.
- (45) Bij voorbeeld, M. de Burigny (Parijs, 1757) : II, 414-415 ; H. Durand de Laur (Parijs, 1872) : I, 674 ; P. Godet, *Dictionnaire de Theologie Catholique* ; Moroni, *Dizionario di Erudizione Storico-Ecclesiastica* : XXII, 22-23 ; enz.
- (46) L. Cristiani (Deken der Katholieke Faculteit van Lyon), *La Jeunesse d'Erasmus* (in *Etudes Religieuses*) : Luik, 1929 : 29-30. Vgl. ook *Revue Catholique des Idées et des Faits*, XVI, 37 (December, 1936) : 22-23.
- (47) Folio 9 ; vgl. *Turn.*, II, 124-125.

- (48) Hij was een kleinzoon van Carolus Viruli, die Regent was van de Pedagogie der Lelie te Leuven van 1437 tot aan zijn dood, 1493; en waarschijnlijk een zoon van Robert Viruli : *Uldoc.*, IV, 170-176.
- (49) *Uldoc.*, IV, 175.
- (50) Hij was de zoon van den stadssecretaris van Turnhout Jan Gevaert, *Gezartius*, 1553-1613, en van Cornelia Aerts; zijn vader was een ervaren rechtsgeleerde die door Albert en Isabella meermaals als afgezant naar de Vereenigde Provinciën werd gezonden : *Turn.*, II, 123-24.
- (51) M. Hoc. *Jean-Gaspard Gevaerts* 1593-1666 : Brussel, 1922 : 50, 51, vlg. L. Ceyssens, *Het Onderwijs te Turnhout voor 1830* : Turnhout, 1934 : 210-211; *Turn.*, II, 123-25, I, 76.
- (52) *Cors.*, 65; Welvaerts, II, 181; *Turn.*, I, 230-31; — hij had ongetwijfeld de getuigenis over Erasmus vernomen uit den mond van ordebroeders of vrienden die zooals Viruli Lambert Coomans hadden gekend.
- (53) Gorkom, 82-83; *Turn.*, II, 154.
- (54) *Ulam.*, 1852 : 254; *Turn.*, II, 150-151.
- (55) *Particularités sur le Séjour d'Erasmus à Bâle et sur ses derniers Moments* : Brussel, 1842 : *Bullet. &c.*, IX, 462.
- (56) *Lambert Coomans de Turnhout* : *Ulam.*, 1852 : 251-55.
- (57) H. Durand de Laur (Parijs, 1872), I, 674, onder anderen vermeldt Coomans enkel in eene nota, maar gebruikt zijne getuigenis niet.
- (58) *Miscellanea Giovanni Marcati IV (Studi e Testi, 124)* : Citta del Vaticano, 1946 : 381-406.
- (59) *Catalogi duo Operum D. Erasmi* : Antwerpen, 1537 : ff. G. 2 r. *Friderici Nauseae, Ferdinandi Caesaris a Consiliis*, in ... *Erasmum Monodia*; P.F.-X. de Ram, *Séjour d'Erasmus à Bâle* : *Ulam.*, 1853, 253-261; Allen., XI, 3140.
- (60) Ludwig von Pastor, *Geschichte Papst Pauls III* : Freiburg, 1909 : 388, vlg.
- (61) *Cran.*, 247, 694; H. de Vocht, *Erasmus, sa Vie et son Œuvre* : Leuven, 1935 : 27-28; dezelfde, *Erasmus : 1536-1936*, in *The Clerge Review* (Juli 1935), XII, 25-26; dezelfde, *L'Œuvre d'Erasmus in La Renaissance en Belgique* : Bruxelles, 1945 : 67.
-

De Oude Schuttersgilden in de Antwerpse Kempen

door

J. E. Jansen

(Vervolg)

HALLAAR

Eertijds een gehucht van Heist-op-den-berg werd zelfstandige gemeente door bekrachtiging der wet van 24 Mei 1876. Het Staatsarchief te Antwerpen bewaart een register van de Kolveniersgulde St Christoffel, anders gezegd de Gulde van O. L. Vrouw. Deze naam sproot voort uit de wijdvermaarde eredienst der H. Maagd in deze parochie. In dit boek komt het jaartal 1713 voor zonder vermelding van de stichting. Voorzeker dateert deze gul ten minste van de XVIIe eeuw. Een grafschrift in de kerk van Heist-op-den-berg verwijst naar de begraafplaats van Cornelis van Rompay, deken van de Gulde St. Maria in Hallaar, † 1 Mei 1661. De schietboom of vogelroede van dit genootschap verhieft zich op de Hallaar-Aerd. Het gezelschap gaf in 1765 een schoon voorbeeld van strengheid op het bijwonen van de vergaderingen. Het sloot de alferis Jan van Hove uit om zijn menigvuldige afwezigheid: «Die hoofdman, Coning, Deikens, geswoorne ende andere ouder mannen van de gulden van Ste Christoffel binnen Hallaar ter Generale vergaderinge geconvoceert door hunnen geswoorenen enaep in hunne ordinaire caemer van Teiringe, hebben gedeporteert uyt hunne gulde, den persoon van Joannes van Hove hunnen guldebroeder ende Alpheris, verclaeren denselven inhabiel om oynt hunne voorscreven gulde te frequenteren, waaromme oock op den gulden Boeck synen naem is gecasseert ende doerslaegen ende dat alles om redenen den geheelen Resumente moverende, ten welcken eynde sal dese op den selven guldenboeck worden geregistreert andere diergelycke ten exemple.»

Deze gulde leefde voort tot in 1796, wanneer de Fransen haar ophieven.

Met toestemming van de E. H. Pastoor kwam ook alhier de Gulde van de H. Ambrosius tot stand, een bie gulde. Wij weten er alleenlijk van dat zij aan de hoofdgilde te Leuven

de toelating vroeg om de vogel of papegaai te mogen schieten.

Staatsarchief Antwerpen. Hallaar. — L. Liekens. Het Ressort van Mechelen. Mechelen 1898; d. I, bl. 147. — Provincie, stad ende district van Mechelen. Brussel 1770; d. II, bl. 444. — Inv. Kunst voorwerpen Prov. Antwerpen, 5e afl. 1911, bl. 808-819.

HALLE

In deze gemeente van het kanton Zandhoven bezaten de handboogschutters van St. Sebastiaan in de parochiekerk een altaar toegewijd aan de HH. Joris, Sebastiaan, Marten. Het werd in 1634 versierd met een schilderij gepenseeld door Abraham Janssens, verbeeldend St. Marten en St. Sebastiaan. Wat de Fransen ook deden om op het einde van de XVIIIe eeuw het schuttersleven alhier te vernietigen, het lukte niet. Na de vervolgingsperiode hernamen de confreres hun oefeningen, volgens een reglement van 1618.

Een jagers- of mussengilde van St. Huibrecht heeft ook in deze gemeente bestaan.

A. Harou. Une excursion en Campine. Halle; in: Bull. Soc. geogr, d. XIII, 1889, bl. 462. — Invent. Kunstv. Prov. Antwerpen, 1e afl. 1902, bl. 43-45. — J. Eernalsteen. Op cit. bl. 10.

HEIST-OP-DEN-BERG

Het guldeleven kwam in deze belangrijke gemeente vroeg in zwang. In de XVe eeuw togen de schutters van Heist, onder het commando van hun heer, ter heirvaart. Alhoewel deze plaats niet als een leen van Brabant geboekt stond, vindt men nochtans dat hun schutters met hun wapens en schietbogen onder de hertogen van Brabant ten oorlog trokken. De handboogschutters verenigden zich later in een broederschap onder de bescherming van de H. Sebastiaan. Wanneer dit juist geschiedde blijft nog in het donker. De eerste vermelding, die wij er van aantreffen, dagtekent van 5 Augustus 1565. Toen verscheen de gul op een Haagspel te Brussel en won er de prijs van het verste innecomen. Een grafzerk met opschrift in de parochiekerk luidt: «Peeter Nouts, keyser van de Gulde van den Handboge van S. Sebastiaan tot Heyst geworden den Xlen Mey 1598, die sterff den 5en September 1637.» Men schoot volop de koningsvogel in de 2e helft van de XVIe eeuw, meestendeels op 2e

Sinksendag. De schietboom stond in een beemd, die de gul van de Heer van Heist huurde. Daarvoor betaalde zij jaarlijks 10 gl. 13 st. Andere goederen had zij in eigendom o.m. den Swarenbeemd «in 't Diepenbroeck» en een bos «ten Bossche». De hoofdmannen, koningen, dekens, alferissen, kapiteinen, zijn gekend van 1640 tot aan de afschaffing tijdens de Franse Omwenteling. Zelfs in de 2e helft van de XVIIIe eeuw worden hoofden van een vrouwkengroep vermeld. Het vrouwelijk element nam immers ook deel aan de schietingen.

Twee registers en een album, bewaard op het Gemeentehuis en op het Staatsarchief te Antwerpen, van 1625-1821, maken de bijzonderste bronnen voor de geschiedenis der guide uit. Het album van het Staatsarchief is merkwaardig. Talrijke waterverfschilderingen luisteren het op. De kleedij van de gezellen en het wapenschild der gemeente: op azuur een zilveren zwaan, vergezeld van een rijmke / Den Heyst den bergh / Heyst vleck noch ergh / Hij neemt de Swaen / voor waping aen / munten vooral uit.

De gulde behield ook haar breuk dagtekenend uit de XVIIe eeuw. S. Andreas Schellinx, stadhouder des lands en Vryheid van Heyst, koning en deken van de schutterij, versierde rond 1663 de halsketting met een «zilvere schale». Het juweel verdween enige tijd in de XIXe eeuw tot het op het einde van 1800 ontdekt werd en op de pastorie bewaard bleef, om tijdens de oorlog 1914-1918 wederom zoek te geraken. Dit genootschap moet nog andere kostbaarheden bezeten hebben. Immers in 1665 doet het een kast in de sacristij van de parochiekerk maken, waarin al zijn schatten onder dubbel slot berustten. Afschaft tijdens de Franse Republiek herleefde de St Sebastiaansgulde in 1804, kwijnde, viel, stond weder op, bloeide en werd tot Koninklijke Maatschappij verheven.

Vóór het einde van de XVIIIe eeuw bestonden te Heist ook twee andere schuttergenootschappen: de Jonge Handboog en de Gulde van O. L. Vrouw. Alle gewichtige bewijsstukken ontbreken. Wij weten enkel dat de Fransen ze op het einde van de XVIIIe eeuw opschorsten. Haar goederen gingen aan het Weldadigheidsbureau over.

Staatsarchief Antwerpen Nr 162 R, 163 L, 295/2. — Gemeentearchief Heist. — L. Lickens. Het Ressort van Mechelen. Op. cit. d. I, bl. 117. — Provincie, Stad ende District van Mechelen. Brussel, 1770; d. II, bl. 436. — J. Ernalsteen. Op. cit. bl. 26.

HERENTALS

Deze kleine middeleeuwse stad, met vesten en muren omweld, onderhield in haar midden sterke schuttersgilden, ongeveer alle op dezelfde voet ingericht. Ieder genootschap bezat zijn bijzonder altaar in Ste Waldestrudiskerk, benevens een deken en onderdeken door de confrereers gekozen en door het magistraat bevestigd. Volgens een bevel van de gemeenteraad, op 9 Juni 1542, moesten de guldebroeders, bij openbare plechtigheden, tabbaarden en paruren dragen. Dit gebruik van een bijzondere kleding ging in het begin van de XVIIe eeuw te niet.

De eerste gul, de voetboog of stalen kruisboog van St. Joris, beantwoordde in den beginne zienlijk aan 't militaire doel van de stichting. Bij gemis aan oorkonden kunnen wij de datum van haar opkomst niet bepalen. 't Zou nochtans niet verwonderen dat zij voortsproot uit de beschutting van de stad, na de versterking dezer in de XIIIe of XIVe eeuw. Wij lezen in de Geschiedenis van Leuven door Boonen dat, in 1388, Herentals en Lier met Loven en andere steden het kasteel van Gaasbeek belegerden. Dus bestonden er schutters te Herentals en trokken met hun hoofden ter heervaart. De Voetboog van Doornik nodigde, de 12 April 1394, de Kempiſche gul uit om deel te nemen aan zijn groot schielspel. In de maand Juli 1442 loogden de schutters ten schietspele naar Mechelen, in 1458 naar Diest, in 1428 en 1534 naar Lier, in 1500 naar Brussel en in 1509 naar Antwerpen. De stad Herentals erkende het genootschap in 1530 als een gezworen gulde, confirmeerde het drie jaar later, en bracht het getal gezellen op acht en twintig, zoals dit van St Sebastiaan.

De gulde onderhield een altaar in de parochiekerk, waar men nog haar wapenschild ziet in een venster raam van de Ste Annakapel: een kruis van keel op zilveren grond. Het bestuur besliste over het begevensrecht van de kapelrij aldaar.

De oude Caerte moet versleten, verbrand of zoek geraakt zijn in de XVIIe eeuw, want de hoofdman Hendrik Stijnen, de koning Jan Stijnen, de dekens Wouter Moyaerts, de gezwornen Laureys Coomans en Jan van Ysendyck vernieuwden, de 23 April 1615, «de poincten, articulen ende ordonnantien.» De «Charte triumfante van den Edelen Stalen Chruysboeghe van S. Jorisgulde binnen de stad van Herenthals» bestaande uit 42 articulen komt in ere met leuze : «Vrede soeck eendrachtichyt, lieffelyck goudt mede brengt, rust wyselyck, twist schoudt.» Wij citeren twee eigenaardige

gebruiken uit deze Caerte: 1) de aanreiking in de gulde geschiedde tijdens een vergadering van de confreres rondom de tafel gezeten. Men liet van hand tot hand een telloor met krijt onder de tafel omgaan. Kwam de telloor zuiver zonder schrabbetjes terug, dan was de voorgestelde candidaat ingelijfd. 2) Degene die zich oneerlijk had uitgedrukt moest een bedevaart doen tot Ste Dimphna te Geel.

Het reglement vernieuwde nogmaals zijn Caerte, de 23 April 1688, met onbeduidende varianten. De geschiedenis van Herentals door Deckers, in handschrift berustend in de abdij van Tongerlo, waar wij ze ter inzage namen, geeft de lijst van de dekens op van uit de XVIe eeuw tot aan de afschaffing in 1796. Vele familienamen, die wij ook in St. Sebastiaansgulde aantreffen, komen er voor. Het genootschap kocht, in 1682, een nieuw vaandel. In het Staatsarchief te Antwerpen berust de aangifte van een proces dat gerezen was tussen Meester Laureys De Greeff, opponent, oud deken, ende vermeerderde ter eene, ende Meester Anthoni Peeters, Adriaen Leysen ende François Janssen, respectieve dekens ende geswoorne van de voetbooggulde ten andere (1715).

Spijtig hebben wij niets van de zilveren breuk kunnen ontdekken. Waarschijnlijk is het juweel bij de opeising tijdens de Franse Omwenteling verdwenen. Een St. Jorisbeeld, boven het altaar van St. Antonius in de Ste Walde-trudiskerk, herinnert nog alleen aan het bestaan van deze eeuwenoude vereniging.

De tweede gulde, de handboogschutterij van St. Sebastiaan klimt ook tot hoge oudheid op. Evenwel kennen wij niets van haar ontstaan vóór de XVIe eeuw. Deckers in zijn Geschiedenis van Herentals schrijft dat hem een handschrift van 1404 ter hand kwam, waar deze gulde vermeld werd. De Wethouders schonken, de 9 Juni 1420, vele vrijheden en statuten aan deze confrerie. Dezelve verkreeg in de parochiekerk haar kapel en eigen altaar. Haar wapenschild prijkte in een venster raam onder de beeltenis van St. Sebastiaan. Volgens Gramaye keurde keizer Maximiliaan de gul goed op het einde van de XVIe eeuw. In deze eeuw telde zij soms 56, soms 40 gezellen. Wanneer het aantal verminderde besloot de Raad van de stad, in 1542, het op 28 personen «goede en notable mannen» te brengen.

De Caerte, waarschijnlijk van de XVIe eeuw, door Adriaan Heylen in 1796 in zijn «Codex Analectorum» uitgegeven werd in 1863 door S. Daems in «De Meerhoutenaer» opnieuw herdrukt. Deze «Charta Gilda Herendaliensis, ter eeren godts enden H. Ridder ende Martelaer S. Sebastiaan

onsen Patroon» behelst 55 artikels, ongeveer dezelfde regementen als elders.

De handboogschutters namen deel aan de verschillende Landjuwelen en hingen zelf schietspelen op. St. Sebastiaansgulde gaf een Landjuweel, in 1428, waartoe o. m. de schutterij van Lier, die niet veel prijzen wegging, aanwezig was. In 1437, 1452, 1534 en 1560 trokken de Herentalse-naars naar Lier, in 1447 en 1502 naar Mechelen, en, in 1509, naar Antwerpen. Het belangrijkste Landjuweel dat Herentals uitloofde, had plaats de 28 April 1521. Wij vinden daarover gegevens in de hierboven vermelde «Charta». Achtien maatschappijen hadden de oproep beantwoord. De gulden van Gembloers, Waver, Genappe, Zout-Lecuw, Nijvel, Overijssche, Mechelen, Eigen-Brakel, Assche, Aarschot, Vilvoorde, Arerdonk, Leuven, Antwerpen, Brussel, Tervuren, Geel en Walem, waren er vertegenwoordigd. De confreres kwamen aan te paard en te voet, uitgedost in hun guldeklederen met vaandels en bogen, vergezeld van speellieden; een groot deel was gezeten op een wagen.

Het register van de gulde getuigt dat zij op het Landjuweel te Lier in 1560 de prijs van het schoonste inkomen gewonnen had. De «Chronijken van Brabant» uitgegeven door Ch. Piot betwisten deze overwinning. Zij schrijven : «A° 1560 den 12 Mey..... Ende het schoonste innecomen van de Vrijheden hebben gehadt die van Turnhout, hoewel dat die van Herenthals verre frayer ende braver geaccoutreert waeren. Maer Midts die op de Melck-Teylen (soo men die van Herentals noemde) veel te segghen was te wete: dat sij meest al geleent ende geraept volck hadden, oyck sommige bankeroeters ende f... mannen met rappieren ende poignaert ten spele comende, ende dat hennen hoofzman [Kasper Schetz heer van Grobbendonck] boven den koninck was rysende, verdden daeromme achter gestelt ende gedebatteert.» Niettegenstaande deze blaam getuigen de opkomsten in de verschillende schietspelen van een gewaardeerde opbloei, nog bevestigd door de aanwinst van menige zilveren voorwerpen en «scale», schilden aan de breuk.

In de XVIIe eeuw bleef de St Sebastiaansgulde haar bloei getrouw. Volgens wij uit de lijst van de hoofdmannen, koningen, dekens, alferissen bestatigen, maakten leden van goede familiën deel van het genootschap uit : Verluyten 1605, de Somere 1649, de Tiras 1656, van Tendeloo 1663, Van Ysendyck 1672, enz. De schutters roerden zich toch wel eens wat te bont. Het magistraat van de stad verbod, de 21 Januari 1648, aan de gul en aan al de ingezetenen in

hun vergaderingen te gebruiken: «eenige instrumenten van violen ende andere dergelycke» en niet langer in het lokaal te verblijven tot dat «de clocke negen uren slaet op pene van 't verbeuren van hunne instrumenten en andere boelen».

Het schuttershof stond tegen de vesten in de Antwerpsestraat met een aanpalend huis «het gilden huis of hof» genaamd. De Franse Omwenteling ontbond de St. Sebastiaansgulde roid 1796. Archieven en voorwerpen kwamen in de handen van de municipale regeerders; veel ging verloren. De oude vlag berust nog in het Museum der Hallepoort te Brussel. Het gezelschap sloop evenwel de eeuwige slaap niet in en herleeft in de XIXe eeuw.

Het ontstaan van de derde vereniging «het broederschap ende gulde van die oude Cloveniers ofte busschutters van den heylighen vrintd Goidts Sinte Anthonius» biedt enige twijfel aan. De geschiedschrijver Deckers zegt dat zij ingesteld is omtrent het jaar 1447 en geeft daarmede het privilege en de ordonnantie op van de hertog Filips de goede. De titels van de Caerte getuigen daarentegen dat zij aan koning Filips II moet toegeschreven worden. «Philips bij der gratien Goidts coninck van Castiliën, van Leon, van Anagon» enz. Dus in de tweede helft van de XVIe eeuw. Nogmaals horen wij een andere klok. De stad besloot «dat de oude broederschap van St. Antonius van nu voertane zall zijn een ghulde van St. Antonius vander bussen.» Zij publiceerde de 31 Mei 1512 een ordonnantie waardoor Jacob van Halmale tot eerste hoofdman werd verkozen. De guldebroeders schoten dit jaar voor de eerste keer de vogel op 1 Augustus; Huibrecht Porten Wouterssonne haalde de gaai neer. De akte door Deckers vermeld zou dan een bevestiging of vernieuwing uitmaken.

Twee landjuwelen of schietspelen, waar de bussers verschenen zijn gekend, in Juli 1539 en in Juli 1739, te Antwerpen. Waarschijnlijk waren er nog andere. In de naamrol van deze guldebroeders, die gaat van 1512 tot 1797, ontmoeten wij leden uit de familiën Van Leeftaal 1588, Muynделаers 1665, Verstylen 1685, de Messemaker 1725, de Rees 1729, van Tendeloo 1731, van Elswyck 1764, Van Luyck 1778, Moorkens 1785, van den Brande 1794 enz. Het bier, volgens de rekening van 1733-1734, scheen liefhebbers te vinden. Men spreekt van Diesters bier, doodtschuldbier, proefbier, coninxton, Diesters ton en ander. De speelman verscheen op het teerfeest voor vijf dagen spel. De stad schonk 6 guldens voor «het gewoonelijck wijngelt.» Vrouwen maakten zowel deel van de gul als mannen en mochten ook de papegaai schieten. Alsdan telde het genootschap

17 mannen en 4 weduwen. De mannen betaalden jaarlijks 7 gl. 6 st. 1/2, de weduwen de helft. De gul telde 33 confrereers in 1706.

De Kolveniersgulde prijkte ook met een beeld en altaar van St Antonius in de Waldetrudiskerk. Het beeld werd vernieuwd in 1568, wanneer de vereniging ook het voetstuk van 's altaars kolommen versierde met het wapenschild van het genootschap (twee buksen overeengekruisd) en in de giasraam van de kapel de beeltenis van de heilige patroon begeleid van het schild van de hoofdmann, van Leeftael, plaatste. Enige grafzerken van Confrereers liggen nog in de kerk o.m. de grafsteen van Jan Muynckeers † 1663, vaandrig van de gul. Op het vaandel praadden langs de ene kant de beeltenis van St Antonius en langs de andere kant het wapenschild van de vereniging. Dit broederschap bezat ook een breuk en andere voorwerpen. Het moest tijdens de Franse Omwenteling alles in de handen van de Municipaliteit afleveren. Al het kostbare verdween zowel als de gul zelf. De Vigne vermeldt nog een bijzonder markteken dat de gezellen droegen, een wapenpraal, en spreekt ook van muziekinstrumenten in geslagen koper, met in 't midden het blazoën van de vereniging, met een grafelijke kroon be-topt.

Het guldewezen vermeerderde met een St Jacob of Christoffel genootschap, bijgenaamd de Jonge Kolveniers. Denkeliijk is het gesproken uit de St Antoniusgulde en staat haar naam in verband met de oude Kolveniers. Volgens Deckers, voortgaande op een handschrift dat hij onder de ogen kreeg, zou deze gul reeds vóór de Spaanse troebelen, dus in de 1e helft van de XVIe eeuw bestaan hebben en tijdens de beroerten in de 2e helft dezer eeuw vervallen zijn. Zij herleefde in 1719 en telde 18 leden. Van toen af kennen wij de namen van haar dekens tot in 1796. Hiertussen bevinden zich gezellen uit de familiën Dierckx 1720, Schellens 1725, Barre 1728, van Puyfeliëk 1740, De Vries 1748, Ceulemans 1760, Vermeulen 1779, Sas 1789. Het reglement luidt ongeveer hetzelfde als elders: altaar in de kerk, plechtig gezongen mis op St Christophorusdag, en 's anderen-dags requiemmis voor de overledenen. 't Was op St Christoffeldag dat de gul haar sierdag hield en de deken zijn rekening aan de confrereers voorlegde. Deze vereniging was nog al rijk aan cijnsen en goederen. De rentmeester van de stad moest haar jaarlijks 6 gl. 9 st. betalen voor huur van goed. Tijdens de Franse Omwenteling kwamen de meeste kostbaarheden en archieven in het bezit van de municipaliteit; het genootschap verviel voor altijd. Enkel een

allerkostelijkst gepolychromeerd St Christoffelbeeld van de XVIe eeuw blijft bewaard in de Ste Waldefrudiskerk. Herenthals' guldeleven hernam in de XIXe eeuw; haar genootschappen verschenen nog met ere in de verscheiden optochten van de Kempen.

Staatsarchief Antwerpen — Herenthals nr 44-47. — Archief Abdij Tongerlo = Handschrift Deckers. — D. Maes. iets over het Landjuweel van Herenthals en Kaart der gilde van den Handboog te Herenthals, in: *De Meerhoutenaer, Meerhout*, 1863, nr 16, 18. — R. Verstreyden. Mengelingen over de geschiedenis van Herenthals verzameld en uitgegeven, in: *Het Kempenland, Herenthals*, 1912. — J. Lauwerijs. *Studiën over Herenthals*. I. Hoogstraten, 1929; bl. 56 — *Inv. Kunstv. Prov. Antw. I*, 1902, bl. 86. — Ch. Piot. *Chroniques de Brabant et de Flandre*. Bruxelles, 1879; bl. 139. — J. B. Gramaye. *Antiquitates Ill. Duc. Brab. Lovanii*, 1708; *Antverpia Lib. IV*, C. VI. — J. Le Roy. *Not. March. S.R.I.*, bl. 269 — F. De Vigne. *Moeurs et usages des corporations de métiers de la Belgique et du Nord de la France*. Gand, 1857; bl. 109. — *Gedenk- en Graftschriften Prov. Antw. Herenthals*.

(Vervolgt.)

Herentals. Akkoord betreffende het Loon der Volders 1317

door

Prof. Dr. Fr. Verbiest

In het Staatsarchief te Antwerpen, Fonds Herentals, Burgerlijke Afdeling, Bijvoegsel nr 15, excerpcerden we een tot nu toe niet gepubliceerde oorspronkelijke oorkonde. Hier volgt het résumé :

Tussen de poorters en wevers aan de ene kant en de volders aan de andere kant is er geschil opgerezen over het uit te keren loon der volders. Beide groepen, vertegenwoordigd door hun afvaardiging van vier personen, verschiјnen voor de schout en raad van Antwerpen. Deze stelt een minnelijke schikking voor. Het loon der volders, zowel voor de meesters van het ambacht als voor de knapen of gasten, wordt minutieus bepaald. Even secuur maakt men onderscheid bij de bepaling van het loon tussen de bereiding van niet gevefde en gevefde stof, tussen de fabricatie van 30 ellen-laken en driedraad-laken. Wie meer dan de vastgestelde prijzen zal uitbetalen aan de werklui of wie meer dan deze prijzen zou durven eisen van de patroon, zal verbeuren de som van 100 pond. De helft van de boete zal gaan naar de Heer en de andere helft naar de gilde van het ambacht. Zo doerde willen de beide partijen de eendracht en de vrede bewaren.

De oorkonde werd geschreven te Antwerpen, bezegeld door Rogier Van Leefdael, Drossaard van Brabant en door Gerard vanden Eckhove, Schout te Antwerpen.

De oorkonde bleef mooi bewaard. Ze is gedateerd op de 25ste November 1317.

Diplomatische Uitgave van de tekst.

Dat si cont allen den ghenen die dese lett(er)en selen sien ofte horen lesen. Dat een twist en(de) een discoert gheresen was tusschen die poert(er)s en(de) die / ghe-wantmakers van He(re)ntals ane deen side, en(de) dat ghmene volres ambacht ane dand(er) side alse vanden lone d(er) volres, also dat si in beiden siden q(ua)men / hier-

om(m)e vore Gherarde vanden eechove scoutethe in Antw(er)pen en(de) toenden in beiden siden hoer gebreke also dat hen de scoutethe om pais en(de) om vrede in / beiden siden willecoeren en(de) v(er)binden dede met horen gueden moetwille dat si Antw(er)pen trecken soudén dats te welene si viere vanden ghewarlmak(er)s ende si viere vanden volres ambachte, die daer toe met ghemenen c(on)sente ghecosen en(de) genom(en) waren. Ende so wat dan den scepenen, den guldeke(n) en(de) den / ou(er)mans van Antw(er)pen redenlic donken soude na tale en(de) wed(er) tale dat soudén si in beiden siden vast en(de) gestade houden, Waerbi dat dese viere in deen side en(de) dese viere / in dand(er) side, q(ua)m(en) in derre manieren vore scepene(n) guldekene en(de) oud(er)mans in Antw(er)pen en(de) Willecoerden oec daer, so wat / dese daer ute segghen soudén alse vand(er) volres lone te meerre of te minde(re)ne dat si datde vorseide p(ers)oen(e) vast en(de) ghestade houden soudén tenwelke(n) / daghen Ende alse de vorseide scepenen guldekene en(de) oud(er)mans p(ar)tien in beiden siden nernsteleke v(er)hoert hadden, so bespraken si hen en(de) berieden met gansen ripen rade, en(de) seiden met eendrachtelheiden wat lone de volres hebben soudén ghelijc dat hier na bescreuen staet. Dats te we/tene dat m(en) van elken lakene dat men heet dickedunne binnen h(er)nhals ghemeeft hoe graf (of grof) hoe clene van wollen dadt si wedert blau / ghemingt oft ghedanech datsi, gheuen sal van volre ond(er) den meest(er) en(de) den knapen zeuendaluen ouden groten tornoisén. Item van elken strijpten / lakene eest clene eest grof van wollen / blau oft ghemingt oft hoe ghedanech dadt si oft wat slipen datt(er) in leeght sal m(en) gheuen van volne ond(er) / meest(er) en(de) knapen vive oude grote tornoise, min viere pen(n)inghe payments. Item van elken driedideghen lakene eest clene eest grof va(n) wol/en ghemingt blau oft van varuwen dadtsi, salm(en) gheuen ond(er) den meest(er) en(de) den knapen vive oude grote tornoise uteghenome(n) wit laken.../scaepvaer laken en(de) stucken daeraf salm(en) gheuen in he(re)nhals ghelijc dat men van volne vormaels tete hare daeraf gheploeghen heeft tegheueene/ Voert so es ghewillecoert in beiden vorseiden p(ar)tien so wie dat meer iesche ofte meer gave van lone van volne dan hier vore bescreve(n) es oft / die daer boven ledechganc oft uteganc vurde afte maecte, dat hi v(er)-boren sal hondert pont en(de) van / dien hondert ponden sal sijn deen heleft des heren en(de) dand(er) heleft der gh(e)re die t(er) gulden behoren. Ende want wy poert(er)s

en(de) ghewantmakers va(n) he(re)nt/hals ghemeenlike
ane deen side en(de) wi ambacht vanden volres ghemeen-
like ane dand(er) side beketenen en(de) v(er)lien dat de
vorscreuene dinghe ghedaen en(de) ghehandelt sijn in al-
dier vorm(en) en(de) manieren dat hier vore staet. Ende
om(m)e dat wi oec willen en(de) gestade ghehouden bli-
ven leuweleken daghen op de vorgheuoemde paine so bid-
den wi enen edelen /man(n)e en(de) enen beschedenen
mijn he(re)n Rogiere van levedale, ridder, drossate in
Brabant, ende enen orachteghen man en(de) enen vreden
Gherarde vanden /eechoven, scoutheit van Antw(er)pen dat
si hoer sogle hanghen an dese lett(er)en in kinessen ende
in vastheiden ald(er) vorseid(er) dinghen,... Ende wi Ro-
gier/drossate van Brabant, en(de) gherard scoutheit van
Antw(er)pen vorgheuoemd om die bede vanden p(ar)tien
vorgheuoemt, so hebben wi onse segle ane dese /lette(re)n
ghehangen, in vestinghen ende in sek(er)nessen alder din-
ghen vorgheuoempt Dit was ghedaen int jaer ons heren als-
men screef m.ccc. en seventiene op sente Kathlinen dach:

Enkele nota's:

1. — We verklaren slechts die Middelnederlandse woorden, die enige moeilijkheid opleveren voor het volledig begrijpen van de tekst. Ook wijzen we af en toe op een ongewone Middelnederlandse taalkundige vorm.

Discoert: Cfr. Verdam (Middelnederlandsch Woordenboek...) discoort (discoert, discort...) ...Het tegenovergestelde van accoord. Gebrek aan overeenstemming, twist, tweedracht; oneenigheid... Mnl. Wdb. II, p. 212.

Ghewantmaker: Verdam zegt: vervaardiger van de eene of andere stof, bepaaldelijk lakenwever... Mnl. Wdb. II, p. 1861.

Ghmene staat er voor de vorm ghemene.

Volre: Bij Verdam lezen we: voller (volre, volder, voller, vulder, vulre...) Hij die wollen stoffen volt, er de bewerking van vol-
len op toepast. Mnl. Wdb. IX, p. 865.

Oander = geijk aan aander met proclitische d (van de). scoutthete is de datiefvorm van bij Verdam vermelde scouttheyt (schou-
thete, schouteet...) Wordt een weinig verder in oorkonde in de bo-
ven vermelde vorm gebruikt als nom.

Dats = gelijk aan dat + enclitische s van es of is.

Ouderman: Hier is zeker bedoeld de door Verdam in tweede plaats aangegeven betekenis: een man van gezag. Bepaaldelijk op-
zienr, bestuurder van een gild of handelsvereniging... Mnl. Wdb.
V, p. 2040.

Redenlic (redelic) = volgens eer en plicht, geweten. Mnl. Wdb. VI, p. 1163.

Donken: Verdam vermeldt het tussen de afwisselende vormen van dunken (dinken, donken), zw. ww. intrans. onr. Mal. Wdb: II, p. 285 en 463-66. Hier hebben we zeker een van de zeldzame gevallen, waarin het werkwoord in zijn infinitief vorm gebruikt wordt. Ook hier staat het met de datief.

Tale ende wedertale: woord en wederwoord. Mnl. Wdb. IX, p. 1993.

Willecoeren: Verdam geeft verschillende betekenissen aan o.a. 1) verkiezen uit vrijen wil, 2) goedvinden, goedkeuren, iemand iets bewilligen, toestaan, 4) beloven; 5) bepalen; verordenen. Mnl. Wdb. IX, p. 2585-87.

Meerre: afwisselende vorm van de door Verdam aangegeven vormen meren (meeren, meerren, meirren, merren)... groter maken vermeerderen. Mnl. Wdb. VI, p. 1440-47.

Minderene is weer een andere dan door Verdam aangegeven vormen voor minderen (minneren, minren, mendren, menren)... verkleinen, verminderen. Mnl. Wdb. VI, p. 1612-14.

Vast ende gestade = vast en zeker. Cfr. Mnl. Wdb. VIII, p. 1290.

Teuweleken daghen = euweleken met prochtische t (van te). nernsteleke: nerstelijke... 1) ijverig... 2) vuriglijk... 3) met lust... 4) ernstig... Mnl. Wdb. VI, p. 2349-51.

Dickedunne: dickedinne, znw. vrr. Uit dicke en dinne. Eig. dikdun. Benaming van een stuk laken van 30 ellen, die vaak in de Gentsche Rekeningen genoemd wordt. De oorsprong der benaming is onbekend. Mnl. Wdb. II, p. 194:

Graf: Een dialektische afwijking van grof = zwaar, dik, groot. Verdam vermeldt de afwijking met spelling a niet.

Dats si: dat + enclitische t van het.

Wedert blau... oft: Voegwoord bij een tweeledigen zin of afhankelijke vraag. Verdam vermeldt ook, wat hier toepasselijk is: «weder... of(so) wordt ook gebruikt bij woorden (en niet ter verbinding van zinnen).» Mnl. Wdb. IX, p. 1897.

Het doet ons denken aan het negatief Duitse weder... noch en vangt het Duitse entweder... oder.

Driedrideghen: Het woord wordt niet vermeld door Verdam. Het zal wellicht in verband staan met het werkw. driege — hechten, rijgen en met het zelfst. nw. driege draad, rijge draad. Betekent het «driedraads-geweven»?

Varuwe (varcwe, vaerwe...) 1) kleur... 2) gelaatskleur... 3) verf, kleurstof... Mnl. Wdb. VIII, p. 1278-80.

Eest: zij het (conjunctief) ees + enclitische t van het.

Scaepvaer laken: Voor vaer vinden we bij Verdam allerlei op bladzijde 1154-60 in deel VIII van Mnl. Wdb. Het woordenboek vermeldt het echter niet in de hier voorkomende samenstelling. Wel geeft Verdam andere samenstellingen van die aard aan o.a. apelpvaer, eenvaer, goutvaer, purpervaer, rosenvaer (roselvaer). Het

tweede lid van de samenstelling betekent «geverfd, gekleurd, verwig» en komt van dezelfde stam als varuwe. Het woord is echter in deze vorm bekend als heraldische term.

Tete: is wel een ongewone vorm van dede, conjunctief van doen. Letten we vooral op de ongewone aanvangs-t. De vorm lijkt zo fel op de Duitse conjunctief-vorm: täte.

Iesche: conjunctief-vervoeging van iesen = eisen.

Der gheere: der gheenre (gen. mv.)

Verlien: Verdam geeft als betekenissen aan: 1) bekennen, belijden, 2) partij kiezen, 3) verklaren, 4) bekend maken, 5) erkennen... Mnl. Wdb. VIII, p. 2036-38.

Paine: Verdam vermeldt wel andere afwisselende vormen, echter niet de vorm met spelling ai. De betekenis, onder 1, past hier best: straf (gewoonlijk geldboete), gesteld op overtreding eener politie-verordening... Mnl. Wdb. VI, p. 240-41.

Bescheden: besceiden (besceden)... verstandig, wijs. Mnl. Wdb. I, p. 985-86.

Vroden: vroet (vroit, vroet)... verstandig, wijs, rechtschapen. Mnl. Wdb. IX, p. 1382-86.

Kinesse: afwijkende vorm van kennisse = kennis, kennisnemen Mnl. Wdb. III, p. 1319-25.

E/I afwisseling in Noord-Brabantse dialecten.

Vestinghe: vestinge... 1) versterking... 2) bevestiging, bekrachtiging... Mnl. Wdb. IX, p. 1414-16.

Sekernesse: Voor het suffix hebben we hier dezelfde Brabantse afwijking i/e zoals in kinesse. Het betekent 1) zekerheid, gevoel van veiligheid... 2) verzekering... Cfr. Mnl. Wdb. VII, p. 942.

Vastheit: ... 1) stevigheid, vastheid... 2) volharding... 3) sterkte... 4) zekerheid... Mnl. Wdb. VIII, p. 1306.

II. — De lettergreepsplitsing in de Middelnederlandse teksten gebeurde naar willekeurige normen of zonder normen. Toch verwijzen we met genoegen naar de lettergreepsplitsing van de plaatsnaam Herenthals in deze oorkonde in de context: Ende want wy poert(er)s en(de) ghewantmakers va(n) he(re)nt—hals ghemeen...

Indien we enig belang mogen hechten aan deze wijze van splitsen der delen van de samenstelling in het woord Herentals, dan vinden we daarin een zekere interpretatie van de woordvorming en betekenis van het toponiem (interpretatie, die dateren zou van de 14de eeuw). De scribent heeft wel duidelijk de twee bestanddelen van het toponiem gescheiden: herent—hals. Dus is de verklaring van het toponiem, zoals voorgesteld door Dr Helsen door deze interpretatie verstevigd. De naam Herentals zou dus wel betekenen «de hoogte (hals) waar de herenteer of haagbeuk groeide». «Dal der Heren», zou dus ook bij deze scribent geen schijn van kans hebben gehad.

Dit alles met het nodige «indien».

III. — Staan we tenslotte even stil bij het zinsdeel: «oft die daer boven ledechanc oft uteganc vurde ofte maecte...» — of die daarenboven werkstaking of werkontduiking zou voeren of veroorzaken...»

De betekenis van de zin komt ons als volgt voor: Hij die meer dan de vastgestelde loonsom zou durven eisen of aanbieden en daarenboven (in geval van niet-voldoening) staken zou of een staking veroorzaken, zal verbeuren...

Deze tekst werpt een eigenaardig licht op de sociale toestanden van die tijd. Het is wel interessant hierbij even na te gaan wat Verdam en Stallaert schrijven onder «ledichganc». «Ledichganc, znw.m... 1) Lediggang, het leegloopen.... Bepaaldelijk in den zin van ndl. werkstaking, fr. grève. Zie Stallaert 2, 149 op ledichganc... De middeleeuwsche werkstakingen hadden natuurlijk andere oorzaken dan de hedendaagsche: tegenwoordig spruiten zij voort uit geschillen met den werkgever; in de middeleeuwen waren zij in den regel een gevolg van onenigheid tusschen gilden onderling, en wel bepaaldelijk die gilden, welke de verschillende onderdelen vertegenwoordigden van de bereiding of vervaardiging derzelfde nijverheidsvoortbrengselen...» Mnl. Wdb. IV, p. 245-46.

Tussen de excerpten aldaar lezen we een mooi corresponderend voorbeeld uit het Keurboek van Haarlem, 141: «Wairt dat die volders of enich van hunluyden tot enigertijt uytganek of ledichganc dede ofte maecte, buten den weten, wille ende consent vanden schout...»

Onze tekst is dus wel een mooie illustratie meer tot belichting van die sociale toestand der middeleeuwen.

Voor de betekenis van het woord ledichganc vermeldt Verdam: «ledechanc (het niet werken, het ledig loopen, zoowel vrijwillig, werkeloosheid, ledigheid, als gedwongen, bij wijze van straf, werkloosheid)». Mnl. Wdb. VI, p. 240-44.

Voor «uteganc» lezen we: «uteganc... 1) het gaan uit iets... 2) uitval van gewapenden... 3) einde... 4) uitkomst... 5) uitweg om te ontsnappen... afstand van... Mnl. Wdb. VIII, p. 910-43.

De vorm «vurde» is de gepalataliseerde vorm van voerde. Het Antwerps dialect voor «voerde» is nog steeds «vuurde».

De Minderbroeders in de Kempen vóór 1797

door

Petrus Bapt. de Meyer O.F.M.

(Vervolg)

3. — Diensten in het Begijnhof Betrekkingen met het Begijnhof

Het grondgebied van de Paters paalde aan de hof van het Begijnhof. Van tijd tot tijd werden veranderingen aan de grenzen gedaan en de beide partijen trachtten dit «minnellyck» te schikken.

Alzo kwamen in de pastorie van het Begijnhof te zamen, op 26 Februari 1631, J. Theodorus Dorav. gardiaan, P. Petrus Proost. vicarius en de syndicus. Marten Verluyten met de E. H. Adriaan Bosch, pastoor van het Begijnhof, de Juffr. Maria Verachteren, Anna Lameys, Laurentia van Doornick en Elisabeth Seels, grootmeesteressen, om met «malcanderen int minnellyck overcomen ende geacordeert over het verlegghen (van een oude weg) aen de Hooghborcgstratete...» (13)

Het Begijnhof had een stuk «erve» gekregen en dit was bij hun grondgebied «geincorporeert». Dit stuk land lag tegen de pastorie en tevens aan de oude weg. Deze weg moest nu verlegd worden, en de comparanten van het Begijnhof zouden er zich mee gelasten en tevens evenveel grond van de oude weg, nl. 14 voet breedte, teruggeven aan de Observanten. Verder zullen de comparanten van het Begijnhof de haag, die aan de oude weg groeide, verplanten neven de nieuwe weg en deze haag onderhouden tot «de selve int leven ende wassen zal zyn, ende als de selve int wassen zal zyn, dat de voors. comparanten van de Paters de voors. haege alsdan voldoen sullen onderhouden tot hunne coste ende lasten».

In een akt van 13 Oktober 1719 treffen we een akkoord aan tussen de Paters en de Begijnen omtrent de scheidsmuur. Het ging hier over het bouwen van een stuk muur tussen hun hof en deze van de Infermerie van het Begijnhof.

(13) A. P. B. Caps. Herend. fasc. 1, n° 2.

Biechtvaders van de Begijnen

Op 1 September 1678 bezocht Aubertus van den Eede, bisschop van Antwerpen, voor 't eerst zijn bisdom en kwam te Herentals. Hij diende er het H. Vormsel toe.

P. Bernardinus Willemot, gardiaan van het klooster der Minderbroeders en P. Sixtus Vander Laenen, Augustijnernonnik en prior te Herentals, hadden tevoren schriftelijk aan de bisschop inlichtingen gevraagd omtrent de laatste schikkingen van het Concilie van Trente in zake het biecht-horen van de Begijnen. Zij verhoopten nu, vermits hij toch te Herentals vertoefde, dat hij mondelings uitleg zou verstrekken. Maar de bisschop vertrok nogal plotseling uit de stad om in naburige dorpen het H. Vormsel toe te dienen en de twee Oversten kregen alzo geen gelegenheid zijn antwoord te vernemen. Onder andere hadden ze ook een afschrift van het Decreet der Kardinalen van de Kerkvergadering van Trente gevraagd. De bisschop immers heriep zich op deze uitleg. Toen ontvingen ze plotseling een brief uit Antwerpen vanwege de bisschop met het antwoord, dat reeds op 16 Augustus 1678 was geschreven.

«Volgens de uitleg van de Congregatie der Kardinalen van de Kerkvergadering te Trente (1545-1563), gegeven op 25 Januari 1678 (waarvan het originele bij Ons bewaard wordt) worden de Begijnen beschouwd als moniales in ordine», als ordeusters, en moeten hun biechtvaders uitdrukkelijk aangeduid worden. Wij verklaren bijgevolg ongeldig de absoluties, die niet geapproveerde priesters zo wel seculariëren als regulieren, zouden durven geven, bij het biecht-horen van de Begijnen. Dit moet door de Oversten aan al hun onderdanen, die macht hebben om biecht te horen, bekend worden gemaakt». De bisschoppelijke brief was mede ondertekend door zijn secretaris, P. de Bisthoven. (14)

Elf jaar nadien krijgt P. Hendrik Mooren, gardiaan, een schrijven van Joannes Ferdinandus, bisschop van Antwerpen, waarin deze aan de Paters van het klooster te Herentals verbiedt in 't vervolg nog de biecht te horen van de Begijnen, die aan hem onderworpen zijn. Toelatingen door hem of door zijn voorgangers gegeven, 't zij schriftelijk 't zij mondeling, worden ingetrokken. Mogen alleen nog de biecht afnemen van de Begijnen, P. Gardiaan en P. Vicarius die jurisdictie kregen «usque ad revocationem», voor altijd.

(14) Zie briefwisseling in A. P. B. Caps. Herend. fasc. 1. n. 7.

De Begijnen mogen het lijnwaad van de Paters wassen.

Dezelfde bisschop had door een brief van 23 Mei 1680 de toelating gegeven aan «suster Catlyn vanden Brande ende suster Cornelia Pulmans, Begyntiens tot Herentals om te waschen ende te doen alles wat daertoe behoort het lynwaet vande Minderbroeders Recollecten aldaer».

Kwam er een te sterven, dan mocht een ander haar plaats innemen. Stierven ze allebei, dan stond het de Paters vrij «hun lynwaet als vooren laten besorgen ende wasschen door andere Begyntiens, die sey haer sullen gewilligh vinden». (15)

4. — Biechtvaders van de Zusters van het Hospitaal

De Paters Recollecten werden ook biechtvaders van de Hospitaalzusters. Alzo duidde de bisschop van Antwerpen als biechtvader aan P. Jaak de Bor, Gardiaan en P. Jan Hennen, Vicarius, bij brief van 12 December 1738. Had de brief ondertekend: H. de Quickelberghe, secretaris.

Het moet wel zijn dat de Overste van het Hospitaal in 1770, een derde biechtvader had laten komen en dit geval aan de bisschop voorgelegd. Daarop antwoordde de secretaris van het bisdom, S. Bartels, vanwege de bisschop. (16)

V. — «TERMINI» OF «STATIES» BUITEN HERENTALS

De werkzaamheden van de Paters van Herentals strekten zich uit over een breed apostolaatsveld in de Kempen. In niet minder dan 46 dorpen hebben ze gepreekt en biecht gehoord. Volgens een H.S. van 1680 (afschrift in de abdij van Park, Leuven), preekten ze, op één jaar tijd ongeveer 374 sermoenen, er niet bijgerekend de afzonderlijke preken door de pastoors gevraagd. Ieder jaar gaven ze 24 Passie-sermoenen. Met franciskaanse stoutmoedigheid doorkruisten zij de streken, of deze nu kalm waren of door de vijand bezet. Van hogerhand, van de Prinsen van Oranje, Frederik-Hendrik en Willen, kregen de Minderbroeders vrijbrieven of «paspoorten» van 1629 tot 1647 om door het land te reizen. O.a. stond er: «aen allen officieren ende krijchslieden, te voet ende te paerde», en allen die in deze Nederlanden in dienst van de Prins zijn, (dienen te weten) dat de Minderbroeders van Herentals, alsook hun geestelijke vader, hun syndicus, Marten Verluyten, «vry ende vranck» mogen reizen «ende verkeerren te water ende te lande, te voet ende

(15) In A. P. B. Caps. Herend. fasc. 1, N° 6 en n° 10,

(16) A. P. B. Caps. Herend. fasc. 5, n° 3

te peorde, te wagen ofte karre, alomme ten platten landen alsmede in de steden ende plaetsen, soo onder t' gebiet van den vijand gelegen als neutrael wezende, uytgenomen inde meyerie van S Hertogenbosch, op de verbeurte van t' effect deser passeporte».

Dit «paspoot» is niet alleen een vrijgeleide, maar tevens een bewijs om bescherming te eisen. «Ordonnerende... expresselyck de voors. Minderbroeders ende Maerten Verluyten in manieren voors. ernstelick ende vredelick te laten gaen, slaen, reyzen, verkeeren passeren, frequenteren ende repasseren sonder haer aen haere personen by hebbende dienaeren, goederen ofte bagages te molesteren, verhiinderen ofte beschadigen, maer veel eer alle hulp ende assistentie te belhoonen die versocht synde...»

Ieder jaar werd deze vrijbrief vernieuwd. (17)

Gewapend met deze prinselijke vrijbrief trokken de Minderbroeders de Kempen door, langs de heirbanen, langs de aardewegen en langs de veldwegeikens, door zon en regen hagel of sneeuw, te voet van Herentais naar het hoge Noorden van de Antwerpse Kempen.

In de HS., die ik heb kunnen doorlopen, vond ik omtrent 40 namen van parochiën, waar de Paters dienst verrichtten gedurende bijna 180 jaar vóór de kloosterstichting van Turnhout (1651). Overal genoten ze gulle gastvrijheid, vooral te Turnhout en te Geel, waar ze bestendig een onderdak hadden in de ene of andere afspanning bij brave lieden.

Zeggen we eerst een woord over hun arbeid te Turnhout en te Geel en verder som ik de namen op van de parochiën waar ze «static» hielden.

A. — Turnhout —

Vermits de Schepenen van de Vrijheid Turnhout zo'n gunstig advies hadden gegeven bij het stichten van het klooster der Observanten te Herentals, 1471, kon het niet anders of diezelfde heren vroegen deze Paters, om ook naar Turnhout te komen preken en biecht te horen. Het is niet te verwonderen dat ze zeer dikwijls te Turnhout logeerden, meer dan elders en om ter plaatse zelf dienst te bewijzen en om van daaruit hoger op te trekken, de Kempen in.

Te Turnhout hadden de Minderbroeders van Herentals een altaar en een biechtstoel te hunner beschikking. Dit moest reeds heel vroeg zijn, zoals blijkt uit een klein geschild, rond 1640, nopens die biechtstoel die «over memorie

(17) Een hele reeks «vrijbrieven» in A. P. B. Caps. Herend. fasc. 6 n° 1, 2, 3.

van menschen de Minderbroeders van Herentals als stationarissen hebben in behoorlycken tyde altydt gebruykt, staende achter den preeckstoel». De Paters bedienden de biechtstoel «sonder ooit daer over eenighen trouble gehadt te hebben tot nu toe te Kersemisse gepasseert ende andere naervolgende daeghen». Toen had kanunnik Nuyts (bezieler van de prebende van het H. Geestaltaar, door ruil met Jan Sinnick, 21 Februari 1639) «vuyl eygen auctoriteyt ingenomen den gemelden biechtstoel». Hij bleef er biecht horen «tot groote confusie der ingesetenen, schandael der gemeynte ende misachtinge der auctoriteyt». De vermaningen, hem door burgerlijke en geestelijke overheid der stad gedaan, trok hij zich niet aan. Hij durfde zich «te vermeten den Minderbroeder in zynen predickstoel selver te comen turberen». Dit duurde tot Driekoningen toe. Toen werd het de kerkmeesters te sterk. «Om dese ende diegelycke confusien te schouwen ende meerdere inconvenientien te verhouden» wendden zij zich tot de wethouders met het verzoek «daer inne door hooger handen te versiet». (AST.)

In oorlogsgevaar, in de geuzenperiode en gedurende de besmettelijke ziekten lieten toen de kapittelheren, die gevuucht waren, gaarne de Paters toe alle parochiale diensten te verrichten.

De Schepenen van Turnhout bleven immer hun woord getrouw en gedroegen zich zeer hoffelijk en tevens milddadig tegenover de Minderbroeders. Op de kosten van de stad was er in de ene of andere afspanning — dus nooit bij een geestelijke heer! — steeds een kamer met twee bedden — de termijnpater was altijd vergezeld van een lekebroeder — ter beschikking van de rondreizende kloostertingen, hetzij deze kwamen op «statie», hetzij voor hun rondhaling van wol en boter.

Alzo heeft jaren lang, zekere Wouter Willekens, de Paters huisvesting, eten, slapen, vuur en licht gegeven. Telkens gaf hij, op «kerstavondt» de «Rekeninghe» af aan het magistraat of burgemeester. Die rekening was verzorgd tot in de kleinste puntjes. Een voorbeeld:

Met de Kerstdagen en met Nieuwjaar 1634-1635, «Pater Vicarius comende (uit Herentals) statie houden (te Turnhout) met br. Marcellis hier geweest ten huysse van Wouter Willekens, 16 daeghen... vermits dye zy binnen en buyten omme ginghen om vleesch, geeten binnen dye tyt met haer beyden... 12 maeltyden... bier, binnen den tyt van 16 daeghen, 31 potten... vier van 16 daeghen dye het zeer coudt was... voor keerssen... voor tslaepen van 16 nachten van twee bedden te decken...»

Na ieder aangegeven bijzonderheid stond zorgvuldig aangeduid het aantal «stuyvers».

We kunnen ons gemakkelijk voorstellen, hoe de reizende Paters leefden «buiten hun klooster». Ze namen «dry maeltijden daeghs», waarbij 'n paar «potten bier» gedronken werden. Bij het «vier» warmden ze hun koude voeten en droogden hun nat habijt. Daar lazen zij bij de «kersse» hun getijden. Ze waren bij in hun armoede!

Uit de «Rekeningen» die over een tiental jaren lopen, (1628-1640), weten we, hoe dikwijls er voor hoe lang de Minderbroeders naar Turnhout kwamen en er verbleven. Een voorbeeld :

met Kerstdag en Nieuwjaar, 12 daeger, soms 16;

met Pasen, 7 dagen;

met de Kruisdagen, 6 dagen;

met Pinksteren, 5 dagen, soms meer;

met O. L. V. Hemelvaart, 3 dagen;

met Allerheiligen en Allerzieden, 3 dagen, soms veel langer.

Ze waren vertegenwoordigd in de Processies, preekten de 2de Zondag van de Vasten en van de Advent. Ze hielden het feestsermoen op Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvan-genis, 8 December, en ze waren er ook bij als 't Kermis was te Turnhout !

Van tijd tot tijd preekten ze in het Begijnhof, o. a. 2 April 1634.

Ofschoon deze rekeningen dateren uit de eerste helft van de 17e eeuw, is het evenwel waarschijnlijk dat de Minderbroeders van Herentals te Turnhout, evenals te Geel, de gastvrijheid der gemeente genoten. De verteerkosten van de Paters werden niet altijd zonder meer gepasseerd in de rekeningen. Naast de post van 94 gl. 10 st., als verteerkosten bij Wouter Willekens, staat in de marge van de burgemeestersrekening (1633-1635) bijgevoegd: «Geconsidereert dat de vryheyt ongehouden is in dese onkosten ende datte selve behooren gedraeghen te worden by den plebaan deser vryheyt ende Outuurnhout tot wyens onderstaan de selve zyn comende, soo worden de selve alhier (gepasseerd onder prestatie van nyet te willen laeten comen in consequentie». (Ast. MB.) Niettemin werden ook de volgende jaren de verteerkosten door de stad betaald.

De Schepenen van Turnhout mochten dan ook met volle vertrouwen beroep doen op de Minderbroeders in buitengewone gevallen, b.v. wanneer de seculiere geestelijkheid ontoereikend voor het werk was, of wanneer de heren gevluucht waren. Alzo de «Rekeninge» van 1630-1631: Sondaeghs voor Dertiendach (Driekoningen) doen (wanneer) de Heeren

van het Capittel vertrocken van grouwel gevanghen te worden ende pater vicarius alhier der dienst deede, geeten also snoenens en tsavonts met br. Jacop. Geslaepen tot by den pastoor, midts dyen hy den last hadde van pastoor om de sielen by nacht te visiteren, want (indien) van noode geweest hadde».

Vooraf in de pijnlijke jaren van de «haestige sieckte», de pest, vonden de schepenen van Turnhout de Paters bereid hun volk bij te staan. De Minderbroeders beschouwden het als hun hoogste plicht de «pesonijers» hulp te verlenen. Deze plicht hebben zij immer eedmoedig volbracht «nyet spaerende noch moeyten noch arbeit, ja oock niet hun leven selve, d'welck ten tyde van peste in den dienst der geinfecteerde heeft gebleken».

Pestverzorgers. —

In het productieboek van het jaar 1601 (8 Mei) wordt er gesproken over zekere «Bruer Peeter van Geel» van het klooster van Herentals, die «deur goede vrienden was ge-roepen ende bewillicht te comen om de siecken in haeren uytersten by te stacn en te troosten ten tyde der pest in 1571». Broeder Peeter, die «in absentie vanden pastoor inde plaetse van denselven pastoor de heylige sacramenten (administreerde) ende andere nootelycheden» (deed), werd verondersteid in qualiteyt vanaen voorscreven pastoor» testamenten van zieken in stervensnood desolemniseerd te hebben». (AST).

Een berucht pestjaar is geweest 1625.

Drie Minderbroeders, met name gekend, vielen als slachtoffers van hun naastenliefde. Getuigen daarvan de verklaring van «Dierck Mallants, J. Van Loonen, Corn. Verdoncq, J. Claessen, schepenen, ende G. Proost, secretaris. (Ze «verclaeren)... wel te weten dat inde jaere 1625 ende prinsipaelyck inde maenden van Augustus, September, October, November de voors. vryheyt van Turnhout soo grouwelyck was geinfecteert vande haestige sieckte dat de heren vanden cappittelle, magistraet, notarissen ende procureurs ende meestendeel vande borgery waeren gevluht ende eenighe besmetli met de voors. sieckte ende dat int voors. jaer syn gestorven ses priesters vande voors. sieckte die de goeden tiedens de H. Sacramenten waeren administreerende...».

Van die «ses priesters» kennen we drie Minderbroeders : PP. Philip Rangrius, Niklaas Oversant en Petrus Charles. Ze stierven aan de pest respectievelijk op 16 Augustus, 16 September en 26 Oktober 1625.

Vermoedelijk werden ze in de kapel van het gasthuis be-graven, waar door de zorgen van het klooster een grafsteen

tot hun nagedachtenis geplaatst werd. Deze steen werd op het einde van de 18e eeuw nog aangetroffen in de kapel van het gasthuis. (Archief Weert: Monumenta Provinciae, I, 1528-1661, n. 26, bl. 4.)

B. — Geel —

Heel kort na hun stichting te Herentals verrichtten de Minderbroeders hun apostolaat in de vrijheid van Geel. Ze namen eerst hun intrek bij «particulier personen», maar in 1649 kon dat niet blijven duren. «Bequaeme particulier personen» verdwenen. Alsdan beloofde het Magistraat, in een brief van 18 Oktober 1649, aan Pater Lemmens, «terminarius» (en aan zijn opvolgers) een afzonderlijke kamer voor te behouden met «vier, licht, boter ende broot op de daeghen syner statie». (1)

De geestelijkheid en de gelovigen waren zeer tevreden over de dienst van de Minderbroeders. Op 9 Augustus 1659 getuigde Servaas Santvliet, sinds meer dan 20 jaar pastoor te Geel, dat de Herentalse Paters, buiten hun gewone «stationen», ook met veel lof en iever al andere diensten bewezen, die van hen gevraagd werden. Dit konden ook de kanniken van Sint-Dymphna bevestigen: «met godsvrucht verrichtten zij de goddelijke diensten». (A.P.B. Caps. Herend. fasc. 14, n° 3).

De verplaatsing van hun zo geliefden resident, P. Gomer Glabbach, naar het klooster van Mechelen gezonden, bracht een jammerlijke breuk tot stand tussen de Provinciaal en het Geels Magistraat. Wat voor gevolg had dat verdere zielezorg aan de Gelenaars ontzegd werd en dat anderzijds ook alle stoffelijke tegemoetkoming vanwege de Geelse bevolking aan de Minderbroeders werd onthouden. (2) Doch deze «breuk» duurde niet lang en weldra verscheen een nieuw «terminarius» te Geel. De Herentalse Minderbroeders bleven te Geel hun trouwe diensten bewijzen tot aan de afschaffing van hun klooster door de Franse Omwenteling.

Verjaagd —

Op 30 Januari 1798 werden de Minderbroeders gewapenderhand uit hun klooster gedreven. Geen enkele kloosterling wilde de «eed van haat aan het Koninkdom» zweren. Eenigen kregen tijdelijk onderdak bij burgers van Herentals. Anderen verborgen zich te Geel. Deze laatsten schuilden in het huis van Theodoor Aerts, een kruidenier op de

(1) Zie Bijlage II, bl. 29.

(2) Zie Bijlagen III, IV, V, bl. 30-33.

markt. (1) Het waren twee paters: Jan Deschamps, oud-vicarius van het klooster (Herentals), oud omtrent 40 jaar, geboortig te Retie, en Jozef Dirickx, een veertiger, van Haasdonk, en een lekebroeder, Pieter Stokmans, van Diepenbeek. Alle drie bevonden zich in het huis van Aerts, wanneer, op 11 Juni (1798), een opstoot plaats had tussen gendarmen en de bevolking. P. Deschamps kon vluchten, maar P. Jan en br. Pieter werden naar het gevang van Turnhout overgebracht. Weldra vervoegde zich bij hen P. Quedrickx, vicarius benoemd van Herentals. Alleen P. Dirickx werd, op 31 Oktober 1798, naar het eiland Rhé verbannen. Hij bezweek daar, in ballingschap, op 18 April 1800, oud 43 jaar. Hun weldoener Aerts, vader van zeven kinderen, werd vrijgesproken, ten spijte van de Directeur, die het naar Parijs overbriefde. Drie maand later grepen de boeren van Geel naar de wapens. (2)

Van het klooster der Minderbroeders te Herentals blijft niets meer over dan de stevige grondvesten, waarop het huidige Wezenhuis «De Voorzienigheid» staat gebouwd.

Besluit. —

Ontegensprekelijk hebben de Minderbroeders van Herentals (Turnhout en Hoogstraten, waarover later) een onuitwisbare invloed op onze Kempische bevolking uitgeoefend. (3)

Samen met de geestelijkheid — en soms in plaats van de pastoors — hebben zij ons volk in zijn geloof versterkt gedurende de harde perioden van de Geuzentijd en van de Franse Omwenteling. Zij aarzelden niet hun leven weg te schenken in het verzorgen van de pestlijders. Stellig is het aan de Minderbroeders te danken dat tot heden toe, in de Kempische streek, een nog diep-gelovig volk woont, trouw aan God en aan de Kerk van Rome !

(1) Gebruers, «Eenige aantekeningen over den besloten tijd en den Boerenkrijg in de Kempen», Geel, 1899, I, bl. 57-58.

(2) id. a.w., bl. 41.

(3) Zie Bijlage VI. Eenige namen van dorpen en parochien waar zij dienst verrichtten.

BIJLAGE: I

BRIEF van de Schepenen van Turnhout aan Z. E. P. Provinciaal-Vicarius op 21 November 1471.

(Eerw. Pater)

- « Al degenen wien dese teghenwoordighe Letteren ghetoont oft
» gelesen sullen worden ende sonderlinghe den Eerwaardighen Pa-
» ter Vicarius ende alle haere mederbroeders vande observanten,
» saluyt.
» Wij Schepenen ghemeynlyck der Poort van Turnhout, doen te
» weten als dat wy verstaen hebben dat uwer Eerweerdighe or-
» denen ende observantie gegont wert ende gegheven is, en sekere
» huysinghe ende plaetse inde goede Stadt van herentals om aldaer
» een Godtshuys vander selver uwer heylighe ordenen te worden
» gesticht ende ghefundeert waer by dat wy ende onse goede ghe-
» meynthe alles seer verblyden ende den almachtighen God, daer
» als (om) loven ende danken, hopende inder selver gratie Godts
» dat wy in onser Vryheyte van Turnhout ende ooc tot alle andere
» plaetsen ontrent herentals geleghen by (door) der selve uwe
» bruerders geleert, onderwesen ende ghebetert sele (zullen) wer-
» den in saligheyte van onser sielen; waer omme wy uwer Eerweerdigheyt,
» minnelyck ende ootmoedelyck bidden dat u ghelieve
» wille tgene (hetgeen) dat alsoo ter ere Godts ende der selve
» uwer heylighe ordenen beghonnen is te voleynden ende volbren-
» ghen ende de selve Broeders die by uwe ordonnancien ende obe-
» diencien inde vs. Godtshuyse gestelt sullen worden, hier in on-
» ser Vryheyte van Turnhout, dikwyls ende tot vele stonden ons
» wil laeten visiteren met haere goede sermoenen ende exempe-
» len op dat wy daer toe verdienen ende gheerne verdienen wil-
» len ende de goede luyden van herentals met onse almoesen be-
» stendigh ende wy sullen comen naer onse machte. Dat kenne
» Godt den Heere.
» In kennisse van deser, hebben wy, Schepenen vs. onser Vryheyte
» seghel ter saken hier in gedruickt int jaer ons heeren 1471, 21
» dagen in novembere.
(A.P.B. St. Truiden).

BIJLAGE: II

BRIEF van het Magistraat van Geel aan P. Gardiaan van Herentals (1649).

(Eerw. Pater Gardiaan):

- « Wy heeren Schepenen ende Gesworenen der vryheyte Geel hier
» ondergeschreven oft onderteekent bekenne ende belyden soo dat
» wy wettelyck gesommeert ende gecompareert te syne op de hal-
» wesende het feestdach vanden hyl: euangel: ste Lucas hebben
» le der selve vryheyte den 18 Octob: des jaers ons heeren 1649

» aenhoort het versoeck ende reden der selve van fr henricus Lem-
» mens minderbroeder van het convent van herentals als daer ter-
» minarius deser plaetse ende wech van dat hem ende syne succes-
» seurs souden worden vergunt van des vryheys weghe de camer,
» vier, light, boter ende broot op de daegen syner statie. het selve
» te hebben geaccordeert in volle vergaederinge sonder eenighe
» introductie t' dan van eenen gesworenen (dwelche de voorscre-
» vene paters oock redenen heeft voldaan oft soude behooren vol-
» doen te wesen). Warom wy in teecken der waerheyt wij hier
» onder selve gestelt onse onderteeckeningen int particulier ende
» de voorgaende accordatie wederom accorderen. Als wesende ge-
» fondeert inde gelofte gedaen anno 1647 van vier selve schepe-
» nen, Drossaert ende die principales ingesetenen (doen ter tyt)
» der selve vryheyt. Niet tegenstaende voor desen die voorgaende
» paters terminerij altoos syn geweest tot lasle van particulier per-
» soonen, dwelcken nu manquerenden d'e selve pater heeft synen
» toevlucht genomen tot het corpus, te meer die particulieren nu
» syn manquerende. Ende de Gemeynthe dit niet acoorderende die
» paters voor alle seek: deuchtsaeme wercken die Sy tot noch toe
» in dese gemeynthe hebben gedaen ende noch doen. niet souden
» weten waer blyven, daer sy nochtans in de twintich sermoonen
» siaerlychs in dese gemeynthe moeten doen ende in alle Goddely-
» cke diensten ooch altoos getrouwelyck hebben bygestaen. In
» teecken van de waerheyt dat dit soo 's gepasseert hebben wy
» ons hantschrift oft teecken hier ondergeset. het zelve geraedsaem
» vindende naer Godt ende naer consciencie.
» Henrick Raemaker — Wilhort van gae — Amant van Broechoms
» — Amant Mens — Michgiel de Erts — Peeter de Biere — Wil-
» lem Sanen — hendrick Wuyts.» (A.P.B. Caps. fasc. 13, n° 1.)

BIJLAGE: III

BRIEF van het Discretorium van het klooster van Heren-
tals aan Pater Provinciaal omtrent het geval van P. Gomer
Glabbach, 1745.

(Pater Reverendissime),

« P. Guard'anus binas ad ipsum missas recepit jma hujus et om-
» nia in iis contenta implevit, uti prima hujus A. R. P. Vroe
» indicavit; sed ut ex Vris percipere possumus illas R. A. P. tas
» nondum receperat quando verstroee ad ipsum missoe sunt, prele-
» gir nobis extras et contextum bene maturem ruminantes, cogi-
» tavimus ex duobus malis m'nus eligendum, quoe mala nobis vi-
» dentur sequentia. P. Glabbach jam aliquibus fit odiosas Geloe
» vel ad minus qui causam ipsius defendebant se indifferentes ha-
» bent exceptis Drossardo et aliquibus Scab'nis; adeoque si per-
» maneat illos habebimus inimicos si non aperte saltem impli-
» cite quia ratio nra secundaria amotionis Patris Glabbach (non

» primaria) pervenit ad aures aliquorum uti narraverunt varie Gu-
 » ardiano nro Gelensi exis tentè. Si migret non amittemus ali-
 » quid nisi forte Cameram et aliquas eleemosynas quas non judi-
 » camus futuras magni momenti et forsàn pro parvo tempore. P.
 » Guardianus dicit Decanum et Dnum Pastorem contentos et ipsos
 » novo terminario ostensuros omnem urbanitatem possibilem, et
 » si auferata camera, syndicus offert suam domum pro tempore:
 » adeoque res hic in tam male statu posita non videntur in opi-
 » nione nra et totaliter componendam judicamus si P. Glabbach
 » citaretur sine obedientia Mechliniam, et eo migravit ad alium co-
 » ventum(sic)non tamen Antverpian, Br(u)xellas ac Lovanium
 » propter Gelenses sepe ad illas civitates tendentat et ostendere-
 » tur falsum esse quod A.R.P. sit intentionis rejicere Gelenses om-
 » nes, si admitteretur Michiels ad ordinem cum avunculus ejus
 » senior sit Scabinus primarius et junior fuerit secundarius. et
 » patruus etitiam in officio est quod vocatus juratus et quidem pri-
 » marius in fero prope Ecclesiam, tamen omnia relinquimus judi-
 » cio vro, nostrum correctioni vroe subjicientes et expectantes
 » vrum ut illud a P. Guardino executioni mandetur. Nos tamen ni-
 » hil certi habemus de iis quoe contigerunt Geloe, nisi relatu V.A.P.
 » Guardiani. Ita resolutum est in Discretorio habito j februaryi A°
 » 1745. (S) fr. Guillelmus Huysmans, Guard. — fr, Joann. Bapt.
 » Rinquel, Vicar. — fr. Cornelius Lanen. Discret. — fr. Ant: Van
 » Hove, Discret. — fr. Joes Biddelo, Discret.»

(Caps. Herend., fasc. 13, n° 4, A.P.B.)

BIJLAGE: IV

BRIEF van P. Gardiaan van Herentals aan de Heren van Geel :
 «Mynheer,

» Ick en twyffle niet oft het is Ued. wel bekend hoe dat wy Pa-
 » ters Minderbroeders hier tot Herentals syn komen woonen in
 » het jaer 1471 en dat op het versoeck vande Vryheyd van Geel, die
 » van Turnhout en van Herentals, opdat sy van ons souden ge-
 » dient worden in het Geestelycke en wy van hun souden onder-
 » steunt worden door hunne almoessen: UE. weet sonder twyffel
 » oock wel, hoe dat altydt van beyde kanten dit is achter-
 » volght geweest, soo dat wy noyt geen reden en hebben ghadt
 » van te klaegen hebben gegeven, aengesien de vryheyd van GHEEL
 » altydt van ons is gedient geweest door bequaeme en neirslige
 » Mannen, oock selfs in peryckelease en contagiouse sieckdens.
 » niet en vreesende van hun eygen leven te pande te stellen voor
 » het leven van hunnen evenaesten gelyck onder andere gedaen
 » heeft eenen skeren Pater Vangenechten, die in sulcken dienst
 » syn leven gelaten heeft en hier tot Herentals begraven licht. De
 » redenen waerom dat ick UE. dit kome te schryven syn, omdat
 » van de Heere Schepenen vande Vryheyd van Gheel aen my syn

» klachten geschiet omdat het aen onsen Eerw: Pater Provinciael
» heeft belieft aen Pater Glabbach Stationarius van Gheel syn
» obediencie te senden om naer Mechelen te gaen woonen, alsof
» hier door injurie was geschiet aen de Gemeynthe van Gheel, het-
» welck ick geensins kan sien, mits hier door niet en is gepeceert
» tegens eenige Conditien oft Conventien, aengesien datter in dien
» tydt dat wy Minderbroeders de Vryheyt van Gheel hebben be-
» dient soo menigvuldige veranderingen van Stationarissen syn ge-
» weest, soo dat men exempelen heeft van verscyde Stationaris-
» sen die niet langer en syn gebleven als Pater Glabbach, daer
» men noghtans geen exempelen heeft, dat daer tegens eenige pro-
» testatien oyt syn geschiet, omdat sy altyd gesien hebben dat door
» dese veranderinge hunnen dienst in het minsten niet en is ver-
» mindert, maer datter altyt bequaeme mannen syn in de plaets
» gesonden. En daer en boven soo soude het voorwaer oock wel
» hardt syn voor eenen Oversten en tot groot naerdeel vande Re-
» ligie, gelyck UE: lichtelyck afweten kan, waer het saecken dat
» eenen Oversten soude moeten publicke reden geven van het gene
» dat syn Officie raect in het veranderen van eenen Religieus van
» het een Convent tot het ander, aengesien wy uyt kracht van onse
» professie geen rechten hebben tot eenige Conventen in het par-
» ticulier, maer moeten gaen daer wy van onse Oversten gesonden
» worden, dewelcke somtyts reden hebben, dewelcke niet en kon-
» nen oft en mogen bekend gemaectt worden.
» Daerom aengesien dat de Gemeynthe van Gheel ons altyt is wel
» geaffectioneert geweest en altyt in alle voorvallen en op alle
» manieren van onse Paters is bedient geweest oock selfs met ver-
» lies van hun leven gelyck ik boven verhaelt heb. Soo ben ick
» seer verwondert dat de HH. Schepenen vande Vryheyt van Geel
» aen my schryven dat sy ons Pater gomer willen afnemen en de-
» selve geven aen andere Religieusen alsoft hun welvaeren oft hun-
» nen dienst was dependerende van eenen particulieren Pater, daer
» wy Godt lof nogh soo vele bequaeme PP. hebben end oock wel
» verseckert ben en aen UE: verseckering geven datter eenen Pater
» sal komen die aen P. Glabbach en synen dienst niet en sal moe-
» ten wycken en daer sich niemant van sal hebben te beklaege.
» Soo ist dat ick UE: oodmoedelyck versoek met geluckwenschinge
» over het gewonnen proces, van soo goet te syn van eens te schry-
» ven aen HH. Schepenen van Gheel over dese saecke en waer ick
» UE: sal kunnen dienst doen het sy door my selven oft door ie-
» mandt van onse Religieusen sal altydt doen wat my mogelyck is
» blyvend.

«Willem Huysmans: dienaar.»

(A. P. B., Caps. Herend, Fasc. 13, n° 4)

BIJLAGE : V

- «Anno 1745. — Pater Reverende (P. Gardiaan),
» Hier neffens comt copye van den brieff door ons aen VE. Pa-
» ter Provinciael geschreven waer toe wy ons t' uwen regarde
» referen ende blyven»

Pater Reverende

VE. E: dienstw: dienaeren
d'e Drossaerd ende Schepenen
der vryheydt: GHEEL ter ord^{ie}
van de selve

L. Blereau.

«Eerw. Pater (Provinciaal)

- » Pater Glabbach stationaris heeft ons op vrydagh comen be-
» dancken van synen dienst, seker uy' order van UE. waer omme
» wy niet eens verwoonderen en syn, alsoo de selve bedanckinghe
» al hier over de veirthien dagen is gedevulgeert geweest; maer
» wy syn ten uytersten verwoondert (geweest) dat als dan oock
» gedevulgeert is, dat den selven pater eenige grove faulten soude
» begaen hebben: in cas sulcx is: waervan wy niet en weten: soo
» en was het niet noodigh door hem dusdanige bedanckingh te doen
» doen; niet te min declareren wy by desen dat hij wel ende lof-
» felyck synen dienst heeft gedaen tot volle contentement van de
» geheele gemeynte die van geen faulten en weten; afin om cort
» te maecken wy nemen syne bedanckinghe aen als naer nieuw-
» jaer, ende gedaenen omganck geschiet: ende bedancken UE: oock
» van voorderen dienst als niet meer noodigh hebbende/ Ende al
» hoewel UE. ons dryght datter geene gheelenaers meer in UE. or-
» dre en sullen aengenomen worden om de presente disputen over
» pater Glabbach me' de gemeynte voorgevallen, daer en is niet
» aengelegghen, wy sullen de selve elders trachten te voorsien, ende
» daer toe employeren het coren. ho'er etta., dat de minnebroeders
» niet meer noodigh en hebben, ende wy oock niet meer van sin
» syn te geven blyven; leeger stont, Eerw. pater VEE. oodt. ende
» dienstw. dienaeren

die Drossaert ende Schepenen der Vryheydt van Gheel
Ter Ordonnantis vande selve

L. Blereau.

« Gheel den 26. Januarii 1745».

(Concordat cum originali, quod attestor F. Franciscus Vanden Ven-
ne Prov. secret.)

(A.P.B. Caps. Herend. Fasc. 13, n° 4)

BIJLAGE: VI

ENIGE PAROCHIEËN WAAR DE MINDERBROEDERS VAN HERENTALS «STATIE» HIELDEN :

1. Arendonk	2. Auwer
3. Beerse	4. Booischot
5. Bokstel	6. Breda
7. Broechem	8. Dessel
9. Geel	10. Gierle
11. Halle (Kempen)	12. Heist o/d Berg
13. Herenthout	14. Hooge Mierde (Holl. Brabant)
15. Hoog Heiland (Nederland)	16. Itegem
17. Kasterlee	18. Lichtaart
19. Lille	20. Merksplas
21. Nederseel (?)	22. Nijlen
23. Noorderwijk	24. Oosthoven
25. Oud Turnhout	26. Poppel
27. Pulderbosch	28. Ravels
29. Retie	30. Tielen
31. Voersel	32. Vosselaar
33. Wechelderzande	34. Weelde
35. Westerloo	36. Zandhoven
37. Zoerle-Parwijs	38. Turnhout

IN MEMORIAM

Taxandria heeft twee verdienstelijke leden te betreuren. Wij brengen eerbiedig hulde aan hun nagedachtenis en bieden aan de familie onze christene deelneming.

Het eerste is de heer Dierckx de Casterlé, wiens werkzaamheid wij niet beter kunnen prijzen dan met al zijn titels op te sommen:

Heer Lodewijk Jozef Willem Dierckx de Casterlé, echtgenoot van Dame Maria Versteyley, Dokter in de rechten; Ere-commissaris van het arrondissement Antwerpen, Gewezen Kabinetsoverste van de Eerste Minister, van de Ministers van Binnenlandse zaken en Gezondheid, Landbouw, Wetenschappen en Schone Kunsten, Gewezen Provinciaal Raadslid, Ondervoorzitter van de Hoge Raad der bossen, Ondervoorzitter van de Koninklijke Commissie van Monumenten en Landschappen der Provincie Antwerpen, Ondervoorzitter van de Centrale Bosmaatschappij van België, Commandeur in de Kroonorde, Officier in de Leopoldsorde, Burgerlijk Kruis van 1e klas, Officier in het Erelegioen, Commandeur in de orde van de Poolster, Commandeur in de orde van Isabella de katholieke enz. enz., geboren te Kasterlee 12 December 1866, overleden te Wilrijk 17 Februari 1949, bediend van de HH. Sacramenten; begraven in de familiekerk te Kasterlee.

* *

Een tweede verdienstelijk lid is de Heer Jozef Pieter De Ceuster, rustend schoolhoofd, weduwnaar van Maria Francisca Augustina van Ballaer, geboren te Kasterlee op 29 Juni 1864 en aldaar gestorven op 11 Februari 1949, voorz'n van de laatste HH. Sacramenten. Deze begenadigde schoolman was niet alleenlijk een hoogstaande en praktische onderwijzer, maar ook een voorbeeldig huisvader, een ijverig sociaal werker en een bekwaam geschiedvorser en oudheidkundige. Zijn bijdrage tot de geschiedenis van Ten Aert-Geel en zijn overzicht van de Veldkapellekens der parochie Kasterlee tellen als een voorbeeld van heemkundige navorsingen en behouden een blijvende waarde.

Uitmunten was zijn liefde voor zijn schone Kastel, omdat hij er al de hoekjes en kantjes, alsmede de geschiedenis van kende. Deze hoedanigheden spoorden hem aan om de economische, sociale en geestelijke welvaart van zijn geboortedorp te behartigen. Nevens zijn heimat prijkte de Kempen, zijn dierbaar Kempenland.

Hierdoor troffen wij in hem een ijverig lid aan van de Kring en het Museum Taxandria. Kon hij in zijn dorp of elders een vondst bemachtigen, hij zou niet nagelaten hebben ze aan het Kempisch Museum te overhandigen. Wij blijven hem er innig dankbaar voor. Mogen er in de Antwerpse Kempen vele navolgers opgroeien van de heer J. De Ceuster, een man die als geen groot-spreker voorkwam, maar een man van de daad, een man van plichtbesef, een man van gevoelen en liefde voor al wat edel en duurzaam was.

Kempische Kronijk

Een eervolle gebeurtenis is Turnhout ten dele gevallen.

Z. Exc. Mgr. Fernand Cento, aartsbisschop van Seleucie-Piërius, apostolische Nuntius in België, apostoliek internuntius in Luxemburg, gewaardigde Dinsdag 21 December 1948 met zijn secretaris Mgr. Angelo Palmas, een bezoek aan de stad te brengen. Buiten de bezoeken afgelegd bij de familie Stroobant, het Instituut van het H. Graf en het St Jozefscollege, waren de ontvangsten in het lokaal van de Christene sociale werken en op het stadhuis van hoge betekenis. Plechtig door het bestuur van de Katholieke Volksbond begroet, sprak Zijne Excellentie een hartroerende rede uit, zo zijn secretaris ons zegde, gelijk Mgr. er nooit een had gehouden. De Nuntius dankte de Turnhoutse werklieden voor hun gehechtheid aan Z. H. de Paus, roemde de ijver van de leiders, beloofde verslag van wat hij gehoord en gezien had aan Z. H. de Paus over te maken, sprak over de plichten en de rechten van de arbeiders en zette hen aan de verdwaalden tot de ware schapenstal terug te brengen en op te passen voor het verleidend communisme. Na deze toespraak in een krachtige taal uitgesproken zegen- de Z. Excellentie de neergeknielde aanwezigen en onderhield zich met verscheidene secretarissen.

Daarop kwam het officieel bezoek aan het stadhuis. De heer Burgemeester ging Z. Exc. te gemoet en leidde de hoogwaardigheidsbekleder de schepenzaal binnen. Al wat Turnhout als voorname personaliteiten kent was hier met het schepencollege en leden van de gemeenteraad vergaderd. De heer Burgemeester verwelkomde Z. Exc. op een zeer gepaste wijze en sprak de gevoelens van trouw uit van het stadsbestuur en de bevolking. De Nuntius zienlijk aangedaan antwoordde in een gloedvolle rede, getuigde zijn grote voldoening voor de plechtige ontvangst, beloofde te bidden voor al de aanwezigen en al de families van de stad, wenste de bevolking voor haar christelijke gevoelens geluk en eindigde met een krachtig Bravo voor Turnhout. Z. Exc. sloot zijn rede met de «accolade» te geven aan de hr Burgemeester en voegde er bij «in U aan geheel de stad». Deze vriendelijke geste maakte een diepe indruk. Alsdan naderden wij Z. Exc. en boden hem een perkament aan om er enige woorden ter ere van Turnhout op te schrijven als een eeuwige aandenken van zijn bezoek. Wij laten hierdie woorden volgen: «Je conserverai toujours le meilleur souvenir de ma Visite à la belle, sympathique et profondément catholique ville de Turnhout, sur laquelle j'implore les plus abondantes bénédictions du ciel.

Fernand Cento

Arch. Nonce Aplque
le 27-XII-48

Mgr. Angelo Palmas
Secrétaire Nonciature

Na dit kostelijk document voor 't Turnhouts archief overhandigd te hebben, wandelde Z. Exc. in de zaal en sprak een minzaam woord aan de heren door de hr Burgemeester voorgesteld. Nog enige minuten werden in gezellig samenzijn doorgebracht en Z Exc. verliet met zijn secretaris het stadhuis, buitengewoon tevreden over zijn bezoek en belovend van weder te komen. 't Is een kostelijke bladzijde in de geschiedenis van de stad.

In het begin van dit jaar hield een aard- en oudheidkundige ontdekking onzer belangstelling gaande. Half Januari 1949 werden op het Stokt, bij het graven van funderingen voor nieuwe woningen op de hoek van de G. Gezellestraat en de Taymanslaan, eigenaardige grondsporen vastgesteld.

De heer stadsingenieur, medebestuurder van Taxandria, stelde onze Kring daarvan op de hoogte.

De plaats, die kadastraal bekend staat als wijk P. 222, vormt een kleine verhevenheid van een tamelijk grote oppervlakte. De militaire stafkaart geeft een niveau van 27 m. aan. Het terrein hellt naar alle zijden lichtelijk af, om verder in noord-oostelijke richting tot het niveau van 28 m. te stijgen. In zuid-westelijke richting daalt het niveau tot 26 en 25 m.

Ter plaatse waren drie groeven van circa 8,80 m. bij 2,40 m. afgebakend om voor de fundering en onderkeldering der nieuwe woningen te worden uitgegraven. De groeve die het dichtst bij de kruising van beide voornoemde straten lag, was reeds uitgediept tot op ongeveer 2,50 m. Aan de vier zijden van deze groeve was derhalve het schema der grondlagen duidelijk waar te nemen.

De bovenste laag zwarte humusaarde, met een variërende doorsnede van 0,25 tot 0,60 m., was reeds vroeger grotendeels weggegraven bij de effening van het terrein. Onder het laatste laagje van enkele centimeters van deze grond, volgde een helgele zavel-laag van 0,65 tot 0,95 m. Tegen het helder geel tekende zich, op regelmatige afstanden van 0,80 tot 1 m. bruin-zwarte, verticale strepen van 0,10 tot 0,20 m. doormeter, af. De vulling van deze strepen vertoonde enige overeenkomst met ijzeroer; zwart-bruine samenloekende kluitmassa, doch zeer sprok.

Onder de zoëven beschreven zavel laag bevond zich een laagje wit zand met een doorsnede van 0,05 tot 0,10 m. Dit laagje werd nergens door de donkere strepen doorbroken.

Op het bouwterrein lagen, naast deze eerste groeve, twee andere groeven van de zelfde afmetingen als boven, in hun aanzet afgebakend. Op de lichtjes afgeschaafde bovenste laag van de helgele zavel, tekenden zich, over de gehele oppervlakte, donkere, ronde vlekken af. Die vlekken waren dicht naast elkaar geplaatst, zonder schijnbare orde of regelmaat. Alleen aan noord- en zuidzijde van de tweede groeve was de stippeling van een cirkelsegment waar te nemen.

Zou men hier te doen hebben met worteloverblijfselen van lang vergane bomengroei of staan wij hier vóór voorhistorische paalgaten! Of zij afkomstig zijn van oude woningen, palissades of van grafheuvels, zal door het verder onderzoek nog moeten worden uitgewezen. Door de werklieden, die zich met het graafwerk bezig houden, werden tot dusver geen scherven, silex en of metalen ontmoet.

Alleszins is het een belangrijke aanduiding op archeologisch en aardkundig gebied.

Met spijt moeten wij de onenigheid bestatigen die tussen de hoofdman en de gezellen van de aloude schuttersgilde St Barbara van Mol is ontstaan. Het gaat er vooral om het bewaren van de schuttersvoorwerpen. Daar de hoofdman beweerde recht te hebben op het bewaren van de gildeschat, betwistten de leden het hem. Vermits men geen overeenkomst kon bereiken werd een proces ingespannen ter rechtbank van Turnhout. Zulke droevige misverstanden zijn nog voorgekomen en kunnen nog voorkomen. Om daaraan te verhelpen hebben wij altijd voorgesteld de gildesvoorwerpen met Inventaris op het gemeentehuis of in het Kempisch Museum Taxandria te Turnhout in bruikleen te geven en daarvan een bewijs te ontvangen. Wanneer de gildebroeders ze dan nodig hebben kunnen zij mits attestatie ze gebruiken, zich verplichtend dezelve zohaat mogelijk in goede staat terug te brengen. Zo zouden er vele onenigheden vermeden worden, de voorwerpen en archieven goed bewaard blijven en niet meer verloren gaan. Mochten het bestuur van al de schuttersgilden der Kempen het begripen!

Onlangs raketde men wederom een oud gezegde op, dat wij al dikwijls wederlegd hebben. Iemand die zich met heraldiek bezig hield en de leuzen van de wapenschilden opzocht, beweerde bij hoog en bij laag, dat de leuze van de stad Turnhout luidde: In fuga salus, het heil in de vlucht. Wij willen eens voor goed dat geheimzinnig vogeltje zijn vleugels afsnijden. Nooit heeft de stad Turnhout een leuze gehad. De voorgewende is een schimp, waarmede men gaarne de Turnhoutenaars plaagt. Zij heeft haar oorsprong in het lopende hert, welk het wapenschild illustreert en zinspeelt op de jachten in het Grotenhout. Het hert is nog al een schuchter dier, dat bij de eerste onraad de vlucht neemt. — Of anders nog kan men de oorsprong zoeken in de Slag van Turnhout, de 27 October 1789, wanneer de Oostenrijkers door de Patriotten in de Gasthuisstraat op de vlucht gedreven werden. De Oostenrijkse Generaal Schroder riep dan zijn soldaten toe: in fuga salus. Ons heil in de vlucht. U ziet dat die leuze met de Turnhouters niets te maken heeft. Is het nu klaar?

TAXANDER

Kempisch Boekennieuws

Z. E. H. KAREL BIERMANS. Het Begijnhof te Lier. Kunsthistorische Studies. (Met een voorwoord van Felix Timmermans). Posthume uitgave. Antwerpen, N.V. Altiora (1948); in -8°, 111 blz. Geïllustreerd.

De Z.E.H. K. Biermans, een Turnhoutenaar, was pastoor op het Lierse Hof van 1905 tot aan zijn dood in 1938. Hij hield zich met de geschiedenis en de beschrijving van de kunststukken zijner kerk onledig. Na zijn afsterven bundelde men zijn notas, die het voorhandige boekje uitmaken. Het is een nuttige wegwijzer voor wie zich op de hoogte van het verleden van het Liers Begijnhof en zijn inhoud wil stellen. — Hetzelfde werkje verscheen in 't Frans met een inleiding door E. H. Kanunnik Hoornaert.

EMIEL FLEERACKERS. Der Neffe Bertie. Aus einer flämischen Jugend. Paderborn. Verlag Bonifacius-Druckerei, 1948; in -8° 193 blz.

Maria Niessen bezorgde deze keurig duitse vertaling der «Brieven van Nonkel Pastoor» van onze luimige en hoog verdienstelijke Turnhoutse Pater Jezuiet Fleerackers. 't Is een nieuw bewijs hoe zelfs in het buitenland zijn opstellen gewaardeerd worden.

JOS VAN LAER. Branding voor de boeg. Drukkerij uitgeverij J. Lannoo, Tielt; Z.J. in -12, 345 blz.

De schrijver, nogmaals een Turnhoutenaar, die niet aan zijn proefstuk is. Hij vertelt vlot weg en aangenaam de geschiedenis van 't studentenleven op het College in 't vooruitzicht van hun roeping. Spijtig dat er zoveel hollandse woorden in terugkomen: jij, je, jullie, jou, enz. Anders proficiat!

A. W. MAAS S. J. Waarom roken, Een praatje met jongelui, hun ouders en opvoeders. Vierde uitgave 1947; in -8°, 58 blz. — Voeding en opvoeding, 3e uitgave 1948; in -8°, 26 blz. Antwerpen, Sobrietas.

De ijverige en onvermoeibare leider van Sobrietas, wederom een Turnhout, zet in deze twee brochuren zijn propaganda voort om matig en deftig door 't leven te gaan. Mocht hij gelukken de wereld kreeg een ander uitzicht. Wij wensen het hem uitter harte.

A. MARLIER S.J. Lodewijk-Vincent Donche Societatis Jesu (1769-1857). Stichter van de zusters der Christelijke Scholen van den Heiligen Jozef Calasanz te Vorselaar. Leuven, Bibliotheca Alfonsina, 1948; in -8°, 427 blz. Geïll.

Levensbeeld van een ijverig priester, geboren te Brugge, breed gepenseeld, in het kader van de levensregel der eerwaarde Paters Jezuïeten en de droevige tijdsomstandigheden van het einde der XVIIIe en het begin der XIXe eeuw, door een gewezen rector van St Jozefscollege te Turnhout. Pater Donche was de stichter van de

Zusters der Christelijke Scholen te Vorselaar bij Herentals. De auteur verhaalt menige belangrijke feiten uit het ontstaan en de berekkingen van dit zo gewaardeerd onderwijs Instituut. Er wordt ook gehandeld over de dorpen Vorselaar, 's Gravenwezel en Zandhoven. Wij bevelen dit boek warm aan, al was het maar om het hoog geprezen Instituut beter te doen kennen.

A. VAN ROY, O. S. B.: Bijbel en Heiligenlevens, uit het Tijdschrift voor geestelijk leven, 4e jg. — 2e dl. — 2e uitg., 't Groeit 't Spectrum, 8 blz. in -8°.

Deze Turnhoutse Benedictijn van Affligem legt in enige wel geschreven bladzijden uiterst praktische gedachten over het lezen van de Bijbel en de Heiligenlevens. Mochten onze hedendaagse katholieken wat meer aan deze twee genadevolle bronnen putten! De wereld was er des te beter om.

KANUNNIK FL. PRIMIS. Onze Kempische dubbeldorpen, in: Antwerpiensia, 1947, bl. 330-333.

Zelfde artikel in: Touring Club van België, nr 23, 1948, blz. 265-268.

Hierin klimt de auteur nogmaals op zijn stokpaardje om te verzekeren, zonder ernstige bewijzen, dat Oud-Turnhout ouder is dan Turnhout. De eerwaarde kanunnik verwacht van ons tegenspraak. Neen, waarde Kanunnik, wij zullen ons onthouden van op uw onhistorische uitvindingen nog te antwoorden. Wij hebben nu al te dikwijls uw onwaarheden weerlegd. Er is altijd maar een Turnhout geweest en de Westkant langs 't Stokt zo belangrijk als de Oostkant langs Oud-Turnhout. Ook maar eene benaming tot in de XIIIe eeuw als de latijnse naam «Vetus Turnhout» is opgekomen. Men is het nog verre van eens te zijn over deze laatste betiteling. Het Turnhoutervoorde van 1021, welk E.H. Primis situeert bij O.T., lag niet daar, maar wel op 't Stokt. Nog een laatste argument van de auteur gaat het patroonfeest van Turnhout aan. Welnu het feest van de HH. Petrus en Paulus werd de 29 Juni plechtig zowel in de parochiekerk als in de stad (daar met een kleine kermis) gevierd. Saluyt ende dilectie, waarde Kanunnik, zo lezen wij in 't stadsarchief, en nu: Amen.

ALCANTARA MENS O.F.M. Cap: Oorsprong en betekenis van de Nederlandse Begijnen- en Begardenbeweging. Vergelijkende studie: XIIIde — XIIIde eeuw. Antwerpen, Uitg. N.V. Standaard-Boekhandel, 1947, gr. in -8°, 457 blz.

Dit werk deel uitmakend van de verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren. Jaargang IX nr 7, door ene Kempenaar van Herselt geschreven, neemt een eerste rang plaats in tussen de wetenschappelijke geschiedkundige studiën van onze tijd. Ingedeeld in drie bijzondere overzichten is het, rijk aan een cristische ingestudeerde stof, verhoogd door aanzienlijke bron-

nen opgaven en menigvuldige ophelderende aanmerkingen. De auteur dringt diep in het wezen, de geest, de benaming, de afkomst en de verwantschap van het Begijnenleven. De middeleeuwse gewoonten, mystiek en verwarring blijven niet uitgesloten. Deze studie opent nieuwe horizonthen op de religieuze bewegingen van de Middeleeuwen in het algemeen en op die van de Begijnen en de Begarden in het bijzonder. Meer universeel dan lokaal weze het toch een kostelijke bijdrage voor de kennis van onze Begijntjes van Turnhout, Herentals en Hoogstraten. Schoon uitgegeven blijft het werk een kostelijke aanwinst voor elke wetenschappelijke bibliotheek.

ECONOMISCH EN SOCIAAL TIJDSCHRIFT; 2e jaargang, nrs 2-3, 1948.

Dit wetenschappelijk tijdschrift van St Ignatius Handelshogeschool te Antwerpen liet op blz. 195-199 een artikel verschijnen, getekend L. B., betiteld: De industriestad Turnhout. Het was een merkwaardige samenvatting van al wat er over nijverheid en handel stond in het boek: Turnhout en de Kempen. Dit overzicht geeft bondig en klaar de economische toestand weer van de hoofdstad der Kempen in de loop der tijden. De vernuftige schrijver weze hartelijk gelukgewenst!

TOURING CLUB VAN BELGIE, nr 1, 1949 blz. 10-12.

J. E. Jansen, Arendonk. Beknopt relaas van een verblijf in deze Vrijheid. Al wat er merkwaardigs te zien is wordt er verhaald. De legendarische schaapherder werd niet vergeten.

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS, reeks III, jaar I, nr 1, 1949.

Kanunnik Prims laat hier op bl. 48-63, enige oorkonden der priorij van Korsendonk van de jaren 1433-1458 volgen. 't Zijn stukken van het Korsendonck's Chartarium uit het Aartsbisshoppelijk Archief van Mechelen, die wij vóór hem ter inzage van de Z. E. Archivaris Kanunnik Tambuyser kregen, en waarvan wij een korte inhoud hebben opgesteld, nu in 't stadsarchief berustend. 't Ware een kostelijke bijdrage geweest voor Kan. Prims monographie van Korsendonk, helaas te vroeg verschenen.

BODE VAN HET H. HART, ALKEN, Maand Maart 1949.

Hierin verschijnt een welgeschreven artikel over Z.E.P. Emiel Fleeckers van de hand van Z.E.P. Jos. Van Laer, die er de priester verleden jaar in Taxandria had van gegeven.

Inhoud.

- Kan. Prof. Dr H. DE VOCHT. — Turnholto-Lovaniensia II;
Deken Lambert Coomans en zijne getuigenis blz. 3—19
- Kan. J. E. JANSEN O. Prem. — De oude schuttersgilden in
de Antwerpse Kempen (Vervolg), blz. 20—28
- Dr Fr. VERBIEST. — Herentals, Akkoord betreffende het
loon der volders 1317 blz. 29—34
- E. P. Petrus Baptista DE MEYER o.f.m. — De Minderbroe-
ders in de Kempen vóór 1797 (Vervolg). blz. 35—49
- IN MEMORIAM (L. J. W. Dierckx de Casterlé ; J. G. De
Ceuster) blz. 50
- TAXANDER. — Kempische Kronijk. blz. 51—53
- KEMPISCH BOEKENNIEUWS. blz. 54—55
-